

Platforma za razvoj školskog volontiranja

Platform for development of school volunteering

funded by

Iceland

Liechtenstein

Norway

Active

citizens fund

Školski volonterski klubovi kao platforma za obrazovanje o socijalnoj pravdi

Školski volonterski klubovi kao platforma za obrazovanje o socijalnoj pravdi

Priručnik praksi rada školskih volonterskih klubova na teme socijalne pravde i društvenog uključivanja ranjivih skupina

NAKLADNIK:

Agencija lokalne demokracije Sisak, www.Lda-sisak.hr

UREDNIKE:

Tina Đaković
Paula Raužan

AUTORICE:

Tina Đaković
Paula Raužan
Sara Sinčić
Vedat Sevincer

IZRADA NASTAVNIH PRIPREMA:

Jasna Anušić, Tanja Peronja Begić, Magdalena Cvek Brnad, Marina Međimurec Čupić, Karmela Gajić, Ljerka Iharoš, Tatjana Vrbanec Kezele, Ines Kosturin, Branka Ljepoja, Nataša Perković, Paula Raužan, Anamaria Titijevski Vidović, Jasmina Sukalić

PRIJEVOD S ENGLESKOG JEZIKA:

Mirna Makovac (naslov izvornika: Norwegian practice of implementing civic education at schools)

LEKTURA:

Marijana Mijatović

FOTOGRAFIJE:

Arhiva projekta

GRAFIČKO OBLIKOVANJE:

SHEGA DIGITAL, vl. Lucija Štefčić

TISAK:

Karika - Sisak

NAKLADA:

150 komada

Sisak, siječanj 2024.

ISBN:

978-953-50733-0-7 (tiskana verzija)

978-953-50733-1-4 (elektronička verzija)

Izrazi korišteni u ovom priručniku, bili iskazani u muškom ili ženskom rodu, jednako se odnose na sve osobe.

Školski volonterski klubovi kao platforma za obrazovanje o socijalnoj pravdi

Priručnik praksi rada školskih volonterskih klubova na teme socijalne pravde i društvenog uključivanja ranjivih skupina

Agencija lokalne demokracije Sisak

Sisak, siječanj 2024.

*Um je kao padobran, ne funkcionira ako nije otvoren.
- Frank Zappa*

Sadržaj

Predgovor	1
1. Uvod	2
2. Sažetak rezultata istraživanja o dobrim praksama i potrebama u području volontiranja i građanskog odgoja u osnovnim i srednjim školama Sisačko-moslavačke županije	5
3. Metode poučavanja o društvenoj pravednosti	7
4. Održivost školskih volonterskih klubova	11
5. Školsko volontiranje i socijalna pravda	15
6. Nastavne pripreme za provođenje volonterskih akcija na teme socijalne pravde	16
Financijska pismenost za umirovljenike	17
Zaigramo zajedno za uključivost	19
Čujemo srcem	21
Spretnе ruke rješavaju muke	22
Osloni se na mene	24
Hodaj u mojim cipelama	25
Pričam ti priču	27
7. Norveška praksa provedbe građanskog odgoja u školama	29
Popis literature	34

Predgovor

Drage čitateljice i dragi čitatelji,

Zadovoljstvo nam je predstaviti priručnik „Školski volonterski klubovi kao platforma za obrazovanje o socijalnoj pravdi“ koji je rezultat projekta „Platforma za razvoj školskog volontiranja“ koji Agencija lokalne demokracije Sisak zajedno s partnerima provodi na području Sisačko-moslavačke županije od 1. listopada 2022. do 31. ožujka 2024. godine.

Svrha ovog Priručnika je obogatiti literaturu na hrvatskom jeziku pomoću koje odgojno-obrazovni radnici mogu razvijati sadržaje za obrazovanje djece i mladih o socijalnoj pravdi. Njegova specifičnost je što koristi volontiranje, odnosno školske volonterske klubove, kao medij praktičnog učenja o aktivnom građanstvu, socijalnoj pravdi i društvenom uključivanju ranjivih skupina. Osim toga, ovim Priručnikom želimo naglasiti važnost školskog volontiranja zagovarajući poboljšanje uvjeta za priznavanje i nagrađivanje školskog volontiranja.

Priručnik sadrži sažete rezultate istraživanja o dobrim praksama i potrebama u području volontiranja i građanskog odgoja u osnovnim i srednjim školama Sisačko-moslavačke županije, provedenog u šest osnovnih i srednjih škola. Rezultati istraživanja korišteni su kao podloga za pripremu edukacijskih aktivnosti odgojno-obrazovnih djelatnica uključenih škola.

Nadalje, sadrži korake za osiguranje održivosti rada školskih volonterskih klubova, primjere volonterskih aktivnosti iz područja socijalne pravde, nastavne pripreme provedenih volonterskih akcija te norvešku praksu provedbe građanskog odgoja u školama. Nastavne pripreme služe kao vodič u pripremi i provedbi volonterskih aktivnosti te se mogu replicirati u radu s djecom i mladima na teme u području socijalne pravde.

Priručnik je namijenjen odgojno-obrazovnim djelatnicima osnovnih i srednjih škola koji imaju osnovane školske volonterske klubove, kao i onima koji su u pripremi osnivanja kluba. Uz određene prilagodbe, volonterske aktivnosti se mogu provoditi i s drugim ciljanim skupinama, kao i s učenicima različitog uzrasta. Bili bismo vam zahvalni ako biste nam poslali svoje povratne informacije korištenja opisanih nastavnih priprema.

Zahvaljujemo ravnateljicama i ravnateljima te koordinatoricama volontera u Strukovnoj školi Sisak, OŠ Budaševo-Topolovac-Gušće, Srednjoj školi Ivana Trnskoga Hrvatska Kostajnica, Srednjoj školi Glina, OŠ Viktorovac, Srednjoj školi Viktorovac, OŠ Mate Lovraka Petrinja i OŠ Zorke Sever Popovača na zainteresiranosti, kreativnosti i fleksibilnosti.

Zahvaljujemo učenicima i udrugama koje su se uključile u provedbu opisanih volonterskih aktivnosti, a čiji je jedan od rezultata i ovaj Priručnik.

Zahvaljujemo Strukovnoj školi Sisak, Kući ljudskih prava Zagreb i Norsensus Mediaforumu kao partnerima na projektu na posvećenosti, povjerenju i suradnji.

Zahvaljujemo Fondu za aktivno građanstvo na financiranju projekta i ovog Priručnika. Uživajte u čitanju i puno uspjeha u radu vašeg školskog volonterskog kluba!

Paula Raužan
Agencija lokalne demokracije Sisak

1. Uvod

Stvaranje 1000 šuma leži u jednom žiru.
- Ralph Waldo Emerson

Paula Raužan
Agencija lokalne demokracije Sisak

Školsko volontiranje koncept je organiziranog volontiranja u kojem škole nose ulogu promicatelja, poticatelja i organizatora volontiranja te omogućuje djeci i mladima poduzimanje prvih koraka u području volonterstva.

Promicanjem volonterstva i uvođenjem volonterskih aktivnosti škole educiraju mlade o vrijednostima, ali i mogućnostima koje im može pružiti volontiranje, odnosno provode odgoj za volontiranje.

Važnost odgoja za volontiranje prepoznata je i Zakonom o volonterstvu koji u članku 2., stavku 4. navodi:

Djecu i mlade u odgojno-obrazovnom sustavu Republike Hrvatske te u neformalnim oblicima učenja potrebno je upoznati s vrijednostima, ulogom i značajem volontiranja, omogućiti im stjecanje iskustva volontiranja, te kroz građanski odgoj i obrazovanje razviti cjelovitu osposobljenost za volontiranje, društvenu solidarnost i aktivno građanstvo.

Uloga organizatora volontiranja osobito je istaknuta u Načelu odgoja za volontiranje (članak 13. Zakona o volonterstvu) kojim se propisuje volontiranje maloljetnih osoba mlađih od 15 godina, između ostalog uvjetom da je organizator volontiranja odgojno-obrazovna ustanova ili druga pravna osoba koja organizira volontiranje u odgojne i obrazovne svrhe.

Brojne su prednosti koje proizlaze iz školskog volontiranja koje se odražavaju na djecu i mlade, ali i na njihove roditelje, zaposlenike škola, škole te lokalnu zajednicu. Odgojem za volontiranje i poticanjem volonterstva kod djece i mladih utječe se na razvoj empatije, razvoj postojećih i stjecanje novih znanja i vještina, razvoj vještina timskog rada, razvoj socijalnih vještina, povećanje samopouzdanja, bolje razumijevanje društvenih problema, aktivnije sudjelovanje u školi i lokalnoj zajednici. Potiče se želja za istraživanjem novih mogućnosti volontiranja, stjecanja iskustva u volontiranju i van granica države (primjerice program Erasmus + i Europske snage solidarnosti). Uključenje mladih u školsko volontiranje direktno doprinosi povećanju njihovih kompetencija za cjeloživotno učenje, što im pomaže u daljnjem profesionalnom radu, bez obzira kojim se pozivom budu bavili u odrasloj dobi.

Agencija lokalne demokracije Sisak od svog osnutka 1996. godine djeluje u području uključivanja građana u javni i politički život svoje zajednice, s osobitim naglaskom na mlade. Godine 2011. započnemo s provedbom programa **Volonterski centar Sisak** kroz koji provodimo različite aktivnosti za razvoj volonterstva u lokalnoj zajednici, a u koji su najvećim brojem uključeni mladi. Surađujemo sa školama u obrazovanju mladih za aktivno građanstvo korištenjem volontiranja kao alata koji daje mogućnost praktične primjene aktivizma te doprinosi osobnom razvoju mladih jačajući njihove kompetencije i interpersonalne vještine. Dosadašnje iskustvo razvoja školskih volonterskih klubova u suradnim školama, prepoznajemo kao vrijedan doprinos demokratizaciji škole, razvoja novih oblika neformalnoga učenja u formalnom okruženju usmjerenih k interesima učenika te povezivanju s lokalnom zajednicom.

Zajednicu ne možemo razvijati niti odgajati solidarne i aktivne građane bez razmišljanja o socijalnoj pravdi. **Socijalna pravda** zasniva se na principima poštenja, jednakosti, poštivanja različitosti, pristupu društvenoj zaštiti, kao i primjeni ljudskih prava u svim područjima života. Republika Hrvatska je po ustavnom određenju socijalna država. Samim time smo svi pozvani pridonijeti socijalno pravednom društvu u kojem sve osobe uživaju jednaka prava i imaju jednake mogućnosti za ostvarivanje svojih potencijala te ravnopravno sudjeluju u svim aspektima života. Socijalna pravda doprinosi ostvarenju tri Globalna cilja održivog razvoja; Cilj 1. - Iskorijeniti siromaštvo svuda i u svim oblicima, Cilj 8. - Promicati kontinuiran, uključiv i održiv gospodarski rast, punu i produktivnu zaposlenost i dostojanstven rad za sve te Cilj 10. - Smanjiti nejednakosti unutar i između država¹.

Željeli smo zajedno s partnerima objediniti višegodišnju praksu i trud ALD-a Sisak i obrazovnih ustanova s područja Sisačko-moslavačke županije u području razvoja školskih volonterskih klubova kroz uspostavu **Platforme za razvoj školskog volontiranja** kao mjesta edukacije, razmjene i zagovaranja prema donositeljima odluka. Zahvaljujući istoimenom projektu, stvoreni su preduvjeti za sustavnu podršku školama u SMŽ-u kako bi ojačali svoje kapacitete za razvoj i provedbu praktičnih i angažirajućih sadržaja na teme aktivnog građanstva, socijalne pravde i društvenog uključivanja.

Provedeno je prvo Istraživanje o dobrim praksama i potrebama u području volontiranja i građanskog odgoja u osnovnim i srednjim školama Sisačko-moslavačke županije² koje je poslužilo kao podloga za planiranje edukacijski aktivnosti odgojno-obrazovnih djelatnica iz škola koje su članice Platforme.

Uspostavljen je **volonterski klub u Strukovnoj školi Sisak** čiji je rad planiran na osnovu analize potreba o volonterskim aktivnostima te kroz zajednički rad učenika i odgojno-obrazovnih djelatnika.

Školsko volontiranje stvara aktivne i solidarne građane!

Učenci i školske koordinatorice volontera u osnovnim i srednjim školama članica Platforme, osmislili su i proveli sedam volonterskih akcija na teme socijalne pravde.

Izrađene su zagovaračke poruke Platforme prema donositeljima odluka kojima želimo:

1. Pokretanje županijske godišnje volonterske nagrade s razvojem volontiranja u odgojno-obrazovnim ustanovama kao jednom od kategorija nagrađivanja,
2. Pokretanje lokalnih volonterskih nagrada u SMŽ-u,
3. Prilagođena stručna usavršavanja za voditelje županijskih stručnih vijeća iz područja građanskog odgoja na teme socijalne pravde, aktivnog građanstva i uključivanja ranjivih skupina,
4. Direktno financiranje aktivnosti volonterskih klubova škola iz proračuna osnivača,
5. Razvoj modela financiranja aktivnosti školskih volonterskih klubova iz Europskog socijalnog fonda plus i/ili nacionalnih sredstava.

Platforma za razvoj školskog volontiranja ima mrežnu stranicu³ na kojoj se mogu pronaći više detalja o radu Platforme i resursi za razvoj školskog volontiranja.

2. Sažetak rezultata istraživanja o dobrim praksama i potrebama u području volontiranja i građanskog odgoja u osnovnim i srednjim školama Sisačko-moslavačke županije

Oni koji ne mogu promijeniti svoje mišljenje ne mogu promijeniti ništa.
- George Bernard Shaw

Sara Sinčić
Kuća ljudskih prava Zagreb

U sklopu projektu „Platforma za razvoj školskog volontiranja” provedeno je istraživanje kako bi stekao uvid u stavove i iskustva učenika i obrazovnih djelatnica osnovnih i srednjih škola u Sisačko-moslavačkoj županiji. Ispitivani su interesi, potrebe i problemi mladih, njihova percepcija različitosti unutar škole i ideje za rješenja istaknutih problema, njihovo razumijevanje volontiranja te ideje koje imaju za volonterski angažman.

Istraživanje je provedeno putem fokus grupa, a u fokus grupama sudjelovalo je 48 učenika, te dvanaest obrazovnih djelatnica osnovnih i srednjih škola. Sve fokus grupe provedene su unutar dva mjeseca tijekom 2023. godine. Provedeno je pet fokus grupa s učenicima i učenicama te tri s odgojno-obrazovnim djelatnicama. Teme su bile interesi mladih, njihov odnos sa školom, zatim potrebe i problemi s kojima se suočavaju u školi i izvan nje, različitosti koje vide među učenicima u školi i moguća rješenja problema te njihovo razumijevanje pojma volontiranja i ideje koje imaju za volonterski angažman.

a. Rezultati istraživanja – Što nam govore mladi?

Interesi djece i mladih su slični bez obzira pohađaju li osnovnu ili srednju školu, ali učenici srednjih škola izražavali su veći broj interesa koji su više usmjereni na budućnost, tj. nastavak odgojno-obrazovnog ili profesionalnog puta. Najčešće navedeni interesi i djece i mladih su društvene mreže i sportske aktivnosti. Osim društvenih mreža i sporta, učenici osnovnih škola navode i igrice kao česti interes. Zajednički interesi srednjih škola su i druženje, dobra zabava i izlasci.

Kod nemalog broja učenika se ističe potreba ostvarenja visoke razine školskog uspjeha, ali i pritisci koje osjećaju zbog toga. Neki navode i da je „škola - škola”: odvojena je od njihovih užih interesa ili da se kroz školu razvijaju za određeni posao u budućnosti. Navode i probleme vezano za načine kako učiti, ali i izazove viših razreda i srednje škole. Potreba koju mnogi ističu je više razumijevanja od strane nastavnika. Nekima je potrebno da roditelji imaju manja očekivanja od njih. Drugi navode potrebu osuvremenjivanja nastave, ali i potrebu da imaju s kim popričati.

Problemi koji se ne odnose na školu koje učenici srednjih škola navode prilično su raznovrsni. Pitanje budućnosti, gdje će živjeti i hoće li ići izvan Hrvatske, neki su izazovi koji se javljaju. Drugi spominju da im je problem moguće upadanje u „loše društvo”, vršnjački pritisak oko ponašanja, izlazaka, a neki ističu i fizički izgled i nametanje savršenog izgleda kao izvor problema. Ljubavni i prijateljski odnosi izvor su problema mnogih srednjoškolaca i mogu se

¹ GOOD Inicijativa, Kalendar, (online), dostupno na: <https://goo.hr/kalendar/> [14. prosinca 2023.]

² Dostupno na: https://lda-sisak.hr/wp-content/uploads/2024/01/Istrazivanje_volontiranje_i_gradanski_odgoj_SMZ_2023.pdf

³ <https://skolskovolontiranje.lda-sisak.hr/>

prelijevati na školski život.

Nerazumijevanje od strane odraslih vide kao prepreku da sami budu dio promjene, naime iskustvo većine je da ih odrasle osobe, pa i nastavnici i stručni suradnici škole ne uvažavaju i ne doživljavaju dovoljno ozbiljno. Izvan škole, navode da bi htjeli ukinuti razlike među ljudima, da ima više ravnopravnosti i manje diskriminacije, žele više razumijevanja među ljudima, a neki bi htjeli da nema tračanja ili da nemaju teškoće uklapanja u društvo.

Javljale su se i različite ideje o tome kako sami mogu promijeniti stvari u svojoj okolini ovisno o kojem se problemu radi. Ostati svoj, donositi odluke za sebe načini su kako izbjeći „loše društvo”. Jedni bi organizirali radionice, npr. za šminkanje na kojem bi se učenice mogle družiti. Ideja mentorstva mlađim učenicima i učenicama primjer je nečega što bi im moglo potaknuti razvoj i razmišljanje.

Prema iskazima učenika osnovnih škola, mogućnost da se izraze i da se njihovi glasovi uvažavaju ovisi o pojedinom nastavniku, odnosno pojedinoj nastavnici. Dok neki ne uvažavaju njihov glas, učenici prepoznaju one nastavnike koji imaju drugačiji pristup, koji opisuju kao pristup koji puno više uvažava učenike, u kojem se traži njihovo mišljenje i općenito se puno više razgovara.

b. Učenici o volontiranju:

Volontiranje je pojam s kojim su svi učenici upoznati, a volontiranje definiraju kao humanitarni rad i pomaganje u dobrotvorne svrhe bez naknade. Navode velik broj ideja za motiviranje drugih za volonterske aktivnosti i sami izražavaju motiviranost za volontersko djelovanje. Volontiranje vide kao poticanje empatije i brige za druge u zajednici, te naglašavaju potrebe za volonterskim akcijama koje su usmjerene na ranjive skupine i pojedince, primjerice starije osobe, djecu, njihove vršnjake koji imaju slabiji školski uspjeh. O volontiranju su uglavnom čuli u školi gdje i sudjeluju u tim aktivnostima. Neki učenici i učenice navode i da je za volontiranje, osim motivacije, potrebno razviti i neka znanja i vještine.

Učenici i učenice imaju puno različitih ideja kako bi druge motivirali za volontiranje. Primjerice, tako da drugima pokažu kako volontiranjem provode vrijeme na zabavan, poučan i koristan način ili da motiv bude opravdano izostajanje s nastave, nakon čega bi shvatili i druge korisnosti volontiranja pa se možda i „uživjeli u volontiranje”.

c. Rezultati istraživanja – Što nam govore odgojno-obrazovani radnici?

Iako su odgojno-obrazovne radnice ukazale na velik broj problema koje i sami učenici navode u fokus grupama (primjerice, preobilan program u školi i brige oko ocjena, problemi s vršnjačkim odnosima, neadekvatan školski prijevoz, nedostatak terapijskih ili savjetodavnih grupa i usluga, njihovo učenje za ocjenu, a ne znanje), primjer diskrepancije nastavnčkih u odnosu na učeničke odgovore jest u raspravi o tome osjećaju li mladi pritisak od budućnosti. Odgojno-obrazovne radnice uglavnom percipiraju da učenici ne razmišljaju daleko u budućnost, ali prepoznaju vršnjački pritisak i pritisak oko školskog uspjeha.

Vezano za školsko volontiranje, nastavnice su navele kako organizacija volontiranja zahtijeva njihovu iznimnu posvećenost i visoku razinu motivacije. Najčešće volonterske aktivnosti su humanitarne akcije, vršnjačka pomoć i mentorstvo među učenicima i učenicama. Glavne prepreke uspješnoj organizaciji školskog volontiranja su smjenski rad i nedostatak češćeg javnog prijevoza za učenike i učenice, a nedostaje i financiranja manjih troškova, primjerice materijala za specifične volonterske akcije.

Nastavnice smatraju da su im za provođenje kvalitetnog programa potrebne organizacijske vještine i znanja i željele bi sustavnu kvalitetnu edukaciju u tom smislu. Potreban je i timski rad te spremnost na preuzimanje odgovornosti. Navode i da je umrežavanje s drugim volonterskim klubovima bitno te spominju uspješne primjere suradnje među volonterskim klubovima.

3. Metode poučavanja o društvenoj pravednosti

Tina Đaković
Kuća Ljudskih prava Zagreb

Društvena pravednost jedan je od temelja društvenog napretka, a postiže se, između ostalog, suzbijanjem siromaštva i osiguravanjem jednakih mogućnosti u svim područjima života. Rezolucijom Ujedinjenih Naroda, kojom je 20. veljače proglašen Svjetski dan socijalne pravde, društveni razvoj i socijalna pravda se prepoznaju kao neophodni elementi u ostvarivanju i očuvanju mira i sigurnosti između i unutar država, a s druge strane navodi se i kako one ne mogu biti ostvarene bez osiguranja mira i sigurnosti te poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda. Rezolucija prepoznaje potrebu ujedinjavanja međunarodne zajednice u iskorjenjivanju siromaštva, povećanju zaposlenosti i dostojanstvenog rada, osiguravanju ravnopravnosti spolova te omogućavanju jednakih mogućnosti, društvenog blagostanja i pravde za sve.

Što podrazumijeva učenje i poučavanje o društvenoj pravednosti?

Edukacija o društvenoj pravednosti dio je odgoja i obrazovanja za ljudska prava, odnosno procesa učenja o svojim pravima i pravima drugih, unutar okvira participativnog i interaktivnog učenja.

Kroz odgoj i obrazovanje za ljudska prava podržavamo učenike da postanu aktivni građani koji:

- poznaju svoja ljudska prava i shvaćaju uvjete o kojima ona ovise, to jest steknu znanje o ljudskim pravima, što su ona i kako se čuvaju ili štite (učenje „o” **demokraciji i ljudskim pravima**);
- doživljavaju svoju grupu/zajednicu kao mikrodruštvo koje uvažava slobode i jednakost, u sklopu kojeg uče kako ostvariti svoja i poštivati tuđa ljudska prava, što uključuje učenje i poučavanje na način koji poštuje prava i nastavnika učenika (učenje „kroz” **demokraciju i ljudska prava**);

- posjeduju sposobnost i samouvjerenost za primjenjivanje svojih ljudskih prava s razvijenim osjećajem odgovornosti prema drugima i svojim zajednicama, što uključuje osnaživanje za uživanje i ostvarivanje svojih prava te poštivanje i podržavanje prava drugih (učenje „za“ demokraciju i ljudska prava).

U obrazovanju za društvenu pravednost, cilj je puno i jednako sudjelovanje svih skupina u društvu, dok proces postizanja tog cilja treba biti demokratski, participativan i uključiv, afirmirajući ljudsko djelovanje i ljudske kapacitete za zajednički rad na stvaranju promjena.

Obrazovanje za društvenu pravednost, prema Hackman, sadrži pet osnovnih komponenata:

1. Ovladavanje sadržajem
2. Kritičku analizu
3. Poučavanje o načinima društvene promjene
4. Refleksiju
5. Razumijevanje grupne dinamike razreda i društveno konstruiranih identiteta i nastavnika i učenika

Svaka od ovih komponenti je važna za postizanje kvalitetnih ishoda učenja o društvenoj pravednosti, te su one međupovezane.

Ovladavanje sadržajem podrazumijeva stjecanje informacija i prva je komponenta učinkovitog obrazovanja o društvenoj pravednosti. Ovladavanje sadržajem odnosi se na procese koji pomažu učenicima i učenicama razumjeti informacije iz medija, povijesne činjenice, te globalni i lokalni kontekst pitanja društvene pravednosti.

U tom smislu, od koristi mogu biti materijali koji adresiraju pitanja društvene pravednosti na globalnoj razini, poput UN-ovih ciljeva održivog razvoja⁴ ili primjerice alata Gap minder⁵, koji koristi pouzdane podatke za razvoj lako razumljivih nastavnih materijala u području nejednakosti.

Osim sadržaja, potrebno je razvijati kritičko mišljenje, koje podrazumijeva fokusiranje na informacije iz višestrukih, nedominantnih perspektiva i analizu tih perspektiva. U tome, primjerice može pomoći provedba aktivnosti „Napravi korak naprijed“⁶ ili barometar stavova na temu identiteta, predrasuda i različitosti⁷. Kroz navedene aktivnosti možemo potaknuti učenike na raspravu o nejednakostima, predrasadama, različitostima i s učenicima analizirati ove teme, a kroz njihovo aktivno sudjelovanje. Također je važno da nastavnici i nastavnice kritički promotre koje informacije i perspektivu oni sami zauzimaju kada promišljaju pitanja društvene pravednosti. U tom smislu je kod navedenih aktivnosti ključna priprema i prilagodba izjava/uloga koje ćete prirediti za učenike i učenice, te je važno da ste vi kao nastavnici prethodno preispitali svoja stajališta o tim izjavama i ulogama, te da ste strukturirali refleksiju na način da vas ona vodi željenom ishodu učenja.

Treća komponenta, poučavanje o načinima nastanka društvenih promjena podrazumijeva različite načine učenja o tome kako nastaje promjena, ovisno o društvenom i političkom kontekstu, a uključuje poučavanje o aktivnom građanstvu, demokraciji, civilnom društvu i oblicima uključivanja u razvoj zajednice, poput volontiranja. U tom smislu, može se koristiti metoda mapiranja zajednice u kojoj učenici kroz rad u grupi mapiraju institucije, ustanove, organizacije i inicijative u lokalnoj zajednici koje poznaju, a koje se u svom radu dotiču područja društvene pravednosti. Na taj način učenici se upoznaju sa zajednicom, ali ujedno i s mogućnostima djelovanja i aktiviranja u zajednici.

Refleksija i samorefleksija su ključne komponente učenja i poučavanja o ljudskim pravima i društvenoj pravednosti, jer tako poučavanje nužno vodi do preispitivanja vlastitih predrasuda i vrijednosti. I dok s jedne strane (samo)refleksija nastavnicima „omogućuje samoprocjenu, prepoznavanje i razvoj te rad na onome što smatraju svojim „slabim točkama“, ona učenicima „omogućava uočiti vezu između prošlosti i budućnosti te stvarnosti i onoga što se uči u učionici“. U odgoju i obrazovanju za ljudska prava ključno mjesto ima refleksija i važno je uvijek ostaviti dovoljno vremena za refleksiju.

Peta komponenta, razumijevanje grupne dinamike razreda i društveno konstruiranih identiteta i nastavnika i učenika, potrebna je jer se teme društvene pravednosti nužno tiču pitanja (ne)jednakosti u zajednici, a bez njihovog razumijevanja i prepoznavanja teško će se osigurati siguran prostor za učenike za dijalog o pitanjima različitosti. Ova komponenta može se shvatiti i kao dio pripreme za poučavanje o društvenoj pravednosti, jer najprije podrazumijeva osvještavanje nastavnika za različitosti u zajednici i razredu, što je nužan predkorak za adresiranje pitanja jednakosti i pravednosti sa učenicima.

Koje metode, strategije i pristupi podržavaju učenje o društvenoj pravednosti?

Uzimajući u obzir karakteristike odgoja i obrazovanja za ljudska prava i predloženih pet komponenti koje predlaže Hackman, jasno je da su za učenje o društvenoj pravednosti poželjni pristupi suradničkog učenja i iskustvenog učenja.

Suradničko učenje „temelji se na ideji da će učenici lakše otkriti, spoznati i razumjeti složene pojmove ako međusobno razgovaraju o onome što je predmet učenja“ (Kadum-Bošnjak).

Suradničko učenje podrazumijeva rad u skupini ili u paru, ali nije svaki grupni rad ujedno i suradničko učenje - njegove specifičnosti su da potiče skupinu na razmjenu gledišta i iskustava i na zajedničko rješavanje problema, omogućuje i potiče timski rad, a primjena ove metode podrazumijeva i pozitivnu međuovisnost, neposrednu poticajnu interakciju, individualnu i grupnu odgovornost, ravnopravno sudjelovanje/suradnička umijeća te grupno procesiranje (Žnidarec Čučković).

U suradničkom učenju, naglasak je na razmjeni, dijalogu, slušanju i uvažavanju mišljenja drugih. Suradničko učenje podrazumijeva niz strategija i metoda koje se koriste u nastavi, a neke od njih su: barometar stavova, oluja ideja, debata, mentalne mape i slično.

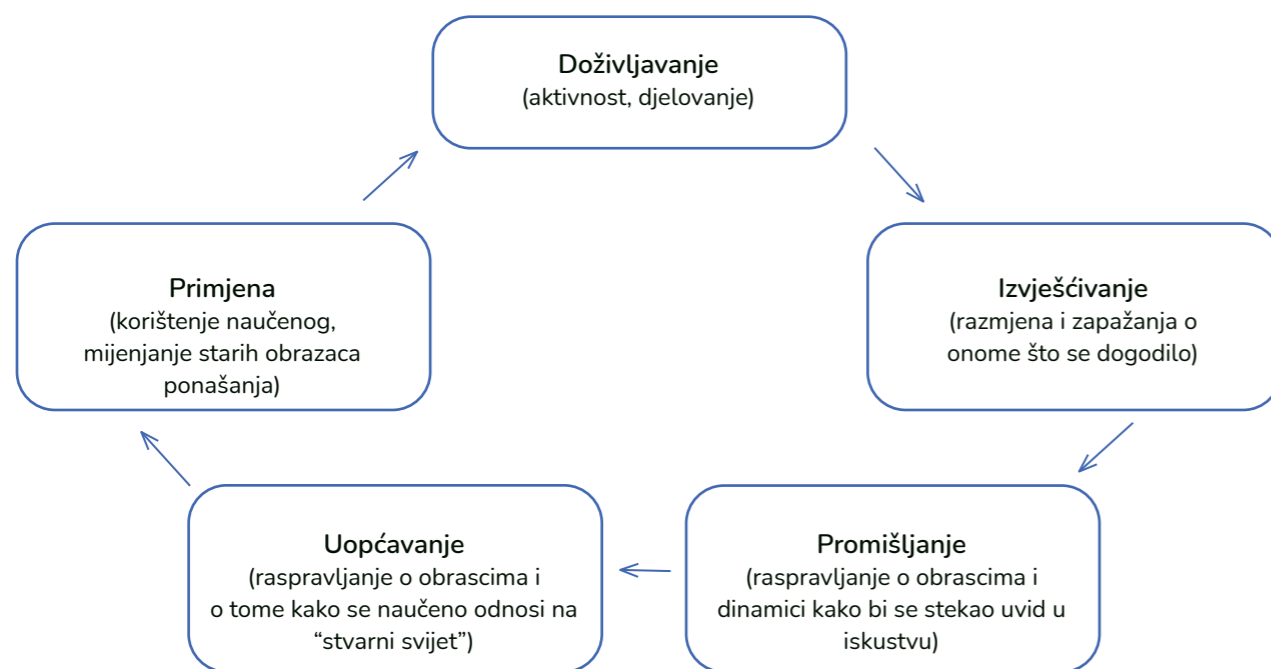
Iskustveno učenje je proces u kojem se spoznaja stvara kroz transformacije iskustva, a koji zahtijeva smisleno sudjelovanje (Kolb). Ono se odvija u 5 faza (Kompasito):

⁴ Dostupno na: <https://sdgs.un.org/goals>

⁵ Dostupno na: <https://www.gapminder.org>

⁶ Dostupno na: <https://rm.coe.int/compass-eng-rev-2020-web/1680a08e40>, str. 281.

⁷ Dostupno na: <https://goo.hr/wp-content/uploads/2014/04/GOO-prirucnik-za-nastavnike.pdf>, str. 118

Primjerice, volontiranje može biti metoda aktivnog učenja i strategija iskustvenog učenja, ako ono podrazumijeva provođenje konkretnih akcija kojima prethodi upoznavanje problema i pažljiva priprema akcije, te ako se s učenicima provede refleksija na provedene aktivnosti.

U tom smislu, volontiranje kao metoda poučavanja društvene pravednosti podrazumijevala bi informiranje o problemu/društvenoj pojavi koji se želi riješiti/istražiti volontiranjem, provođenje aktivnosti koje potiču kritičko mišljenje o tom problemu ili pojavi kroz suradničke metode učenja, a radi stavljanja aktivnosti volontiranja u širi kontekst društvene pravednosti globalno ili u zajednici, samu provedbu volontiranja, te refleksiju s učenicima na provedenu aktivnost, kao i na proces učenja.

4. Održivost školskih volonterskih klubova

*Ne idite tamo gdje bi vas put mogao odvesti,
idite tamo gdje puta još nema, i ostavite iza sebe trag.*
- Ralph Waldo Emerson

Paula Raužan
Agencija lokalne demokracije Sisak

Školski volonterski klub karakterizira organizirano, strukturirano i dugoročno uključivanje učenika u volonterske aktivnosti unutar i izvan škole.

Učenici sudjeluju u ulozi volontera, a nastavnici ili stručni suradnici u ulozi školskog koordinatora volontera. Volontere možemo uključivati samo u one aktivnosti koje su usmjerene k zajedničkoj dobrobiti ili dobrobiti druge osobe.

Aktivna uloga škole u promicanju i poticanju volontiranja najčešće će rezultirati razvijanjem volonterskog programa, skupa različitih volonterskih aktivnosti koje škola provodi. Volonterski program škole je sastavni dio školskog kurikuluma, a kojim škola osigurava preduvjete za održivost volonterskih aktivnosti. Volonterski program je preduvjet za osnivanje školskog volonterskog kluba.

No prije svega, škola treba ispitati postoji li interes učenika i djelatnika za pokretanjem školskog volonterskog kluba, primjerice na sjednici Vijeća učenika. Praksa iz Strukovne škole Sisak.

Sljedeći korak je **oformiti mješoviti tim** odgojno-obrazovnih radnika i učenika koji će djelovati kao osnovni, pokretački tim školskog volonterskog kluba. Preporuka je uključiti 3-4 učenika i 3-4 odgojno-obrazovna djelatnika. S obzirom na to da je osnivanje školskog volonterskog kluba proces, pokazalo se da je dobro uključiti učenike koji nisu pred završetkom školovanja, 5.-7. razred osnovne škole ili 2.-3. razred srednje škole (osim ako je riječ o trogodišnjem obrazovanju). U srednjim školama, dobro je uključiti učenike iz različitih obrazovnih smjerova.

Uključeni odgojno-obrazovni djelatnici su oni koji će biti školski koordinatori volontera. Pisano imenovanje ravnatelja škole daje dodatni legitimitet osnovanom timu. *Praksa Srednje škole Ivana Trnskoga Hrvatska Kostajnica, Strukovne škole Sisak i Gimnazije Sisak.*

Edukacija o upravljanju volonterima i razvoju školskog volontiranja je nužna za oformljeni tim koji će raditi na uspostavljanju školskog volonterskog kluba. Nužna je jer daje znanja i alate za razumijevanje zakonodavnog okvira i ciklusa upravljanja volonterima te rezultira konkretnim idejama rada budućeg školskog kluba kao i dogovorom oko praćenja rada kluba. Dodana vrijednost je zajednički i ravnopravni rad učenika i odgojno-obrazovnih radnika. Edukacije provode volonterski centri koji rade na razvoju školskog volontiranja.

Praksa iz Srednje škole Ivana Trnskoga Hrvatska Kostajnica, OŠ „Budaševo-Topolovac-Gušće“, Srednje škole Glina, Strukovne škole Sisak, Gimnazije Sisak, Srednje škole Topusko i OŠ Braće Ribar Sisak.

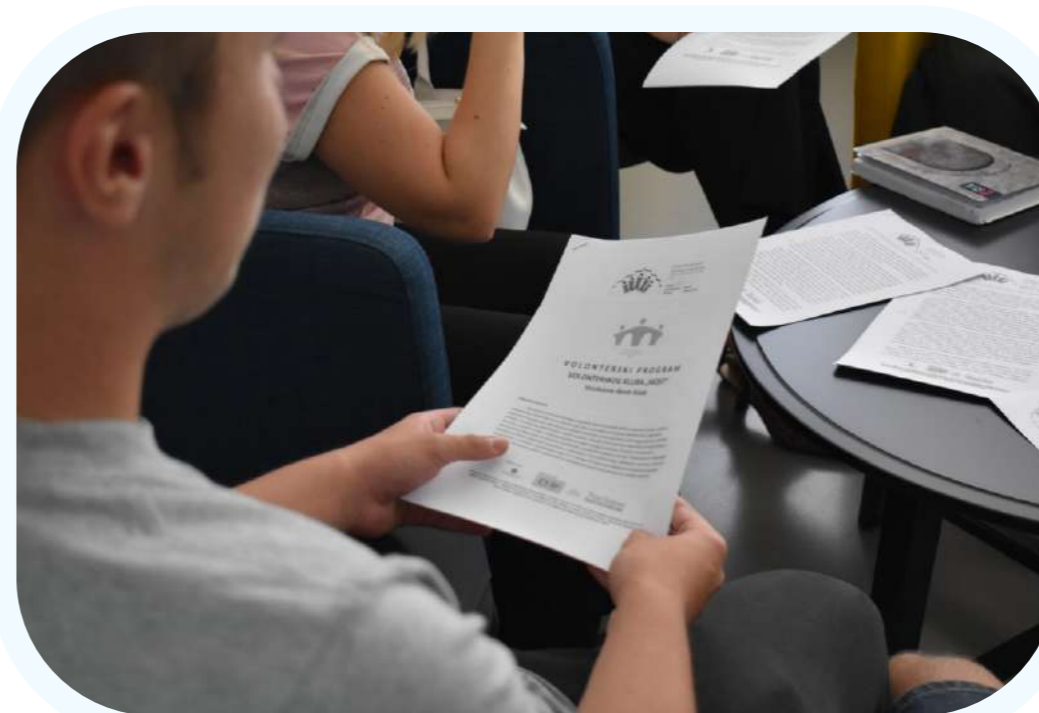
Za izradu volonterskog programa škole, potrebno je napraviti **analizu potreba o volonterskim aktivnostima** koje učenici žele provoditi u svojoj školi, odnosno o temama na kojima školski volonterski klub želi raditi. Pokazalo se da je uspješna metoda provedbe analize potrebe kombinacija upitnika i fokus grupa. Upitnike ispunjavaju učenici škole i provodi se na reprezentativnom uzorku. Prilagođeni upitnik za odgojno-obrazovne radnike ispunjavaju djelatnici škole koji su dio tima školskog volonterskog kluba te ostali zainteresirani djelatnici. Fokus grupa provodi se s učenicima iz tima školskog volonterskog kluba i s učenicima koji pokazuju veliki interes (optimalno 8 učenika). Na osnovu dobivenih rezultata izrađuje se dokument analize potreba o volonterskim aktivnostima škole koji je podloga za izradu volonterskog programa škole. Analizu potreba može napraviti škola ili u suradnji s volonterskim centrom koji radi na razvoju školskog volontiranja. *Praksa iz Srednje škole Ivana Trnskoga Hrvatska Kostajnica, OŠ „Budaševo-Topolovac-Gušće“, Strukovne škole Sisak, Gimnazije Sisak, Srednje škole Topusko i OŠ Braća Ribar Sisak.*

Volonterski program izrađuje tim škole za uspostavljanje školskog volonterskog kluba. Praksa je pokazala da je dovoljno dva do tri susreta u kraćem vremenskom periodu. Podloga za izradu volonterskog programa je dokument analize potreba iz kojeg su vidljive najtraženije aktivnosti, odnosno tematski smjer djelovanja kluba. Dokument volonterskog programa ispunjava školski koordinator volontera uz podršku pedagoga škole. Volonterski program usvaja školski odbor i ulazi u **školski kurikulum**. Svake školske godine izrađuje se novi volonterski program. Analizu potreba nije nužno raditi iznova za svaku školsku godinu.

Praksa iz Srednje škole Ivana Trnskoga Hrvatska Kostajnica, OŠ „Budaševo-Topolovac-Gušće“, Strukovne škole Sisak, Gimnazije Sisak, Srednje škole Topusko i OŠ Braće Ribar Sisak.

Uključivanje učenika u planiranje i provedbu volonterskih aktivnosti škole pokazalo se ključnim za provedbu volonterskog programa škole, a osobito za održivost rada školskog volonterskog kluba. Osigurava se održavanjem **redovnih sastanaka kluba** na kojima se planiraju volonterske aktivnosti, procjenjuje uspješnost provedenih akcija, dodatno učenici educiraju iz pojedinih tema volonterskih akcija te dogovara način praćenja rada učenika-volontera, kao i promocija rezultata rada kluba. Praksa je pokazala da **škola treba osigurati prostor** (učionicu ili slično) u kojem će se učenici slobodno sastajati i odlagati svoju opremu i materijale jer i prostor doprinosi osjećaju pripadnosti i pokazuje da je rad kluba cijenjen i važan za školu. Preporuka je organizirati **radionicu o volontiranju za učenike** koju provode volonterski centri. Radionicom se učenike upoznaje što znači biti volonter, a može se provoditi i kao motivirajuća radionica za privlačenje novih učenika u volonterski klub.

Financiranje rada školskog volonterskog kluba važno je pitanje na koje svaka škola pronalazi svoj način odgovora jer ovo područje nije uređeno od strane nadležnog ministarstva ili osnivača. Volontiranje nije besplatno jer za provođenje aktivnosti je potreban određeni materijal, oprema, ponekad trošak putovanja, kao i trošak edukacije i vrednovanje rada školskih koordinatora volontera. Za osiguravanje radnih materijala i opreme, škole najčešće ulaze u projektna partnerstva s organizacijama civilnog društva (obično volonterski centri). U školama u kojima se provodi građanski odgoj i obrazovanje (GOO), sredstva za aktivnosti GOO-a često koriste i za provedbu volonterskih aktivnosti jer su po prirodi stvari tematski povezane, a i nerijetko obje aktivnosti provode isti nastavnici. Osnovne škole koriste mogućnost stavljanja u satnicu nastavnika koordiniranje školskog volonterskog kluba. Po tom su pitanju srednje škole u

nepovoljnijem položaju što je jedna od zagovaračkih tema Platforme za razvoj školskog volontiranja.

Najvažnija poluga u djelovanju i održivosti školskog volonterskog kluba su **školski koordinatori volontera**. Zaduženi su za organizaciju, provedbu i promociju volonterskih aktivnosti u školi. Školski koordinatori volontera ključne su osobe za razvoj volonterskog programa u školi jer pored brojnih organizacijskih i logističkih zadataka koje preuzimaju na sebe, svojim primjerom i angažmanom motiviraju učenike na priključivanje volonterskim

aktivnostima. Školski koordinatori volontera sustavno motiviraju i prate učenike tijekom njihova volonterskog angažmana, osiguravaju uvjete za kvalitetno volontiranje, pronalaze nove volonterske aktivnosti i potiču učenike da i sami istražuju potrebe zajednice i odgovaranju na njih osmišljavanjem volonterskih aktivnosti. Koordinator

je osoba od koje volonteri najčešće dobiju prva znanja o volontiranju te ima važnu ulogu u izgradnji vrijednosti društvene odgovornosti i aktivnog građanstva kod učenika.

Ne zaboravite promovirati rad svog kluba! Organizirajte svečano otvorenje školskog volonterskog kluba. Pozovite cijelu školu, roditelje, suradnike, druge škole, organizacije civilnog društva, osnivače škole i medije. Za formiranje programa svečanosti iskoristite talente učenika vaše škole, a članovi kluba neka budu glavni voditelji i zvijezde dana.

I naravno, fotografije i kratke snimke svečanosti, kao i svih kasnijih aktivnosti, kao i uključivanja u manifestacije u zajednici, postavite na društvene mreže i mrežnu stranicu škole.

5. Školsko volontiranje i socijalna pravda – prijedlog aktivnosti

*Krenite odakle se nalazite.
Koristite ono što imate. Učinite što možete
– Arthur Ashe*

*Paula Raužan
Agencija lokalne demokracije Sisak*

Škole i organizacije civilnog društva uključene u Platformu za razvoj školskog volontiranja, osmislili su i provele sedam volonterskih akcija kroz koje djeca i mladi praktično uče o aktivnom građanstvu, socijalnoj pravdi i društvenom uključivanju ranjivih skupina.

Učenice i učenici Srednje škole Ivana Trnskoga iz Hrvatske Kostajnice bavili su se edukacijom **starijih osoba** o financijskoj pismenosti, a Srednje škole Glina umanjivanjem osjećaja usamljenosti i izoliranosti starijih osoba.

U petrinjskoj OŠ Mate Lovraka učenice i učenici naučili su o problemima s kojima se suočavaju **gluhe i nagluhe osobe** u svakodnevnom životu. Kako bi druge učenike u školi upoznali sa znakovnim jezikom, odlučili su fotografirati osnovne znakove i fraze koje su prethodno savladali. Time su naučeno pretvorili u slikopriču koja će njima i drugim učenicima njihove škole pomoći u uspostavljanju osnovne komunikacije na hrvatskom znakovnom jeziku.

Volonterski klub Strukovne škole Sisak obnovili su u poplavi uništen manjež Udruge KAS, a u kojem djeca s različitim oblicima invaliditeta dobivaju uslugu terapijskog jahanja.

Prilikom iskusiti jedan dan života slijepih i slabovidnih osoba dobili su učenici volonterskog kluba OŠ Budaševo - Topolovac - Gušće koji su organizirali volontersku akciju u Udruzi slijepih Sisačko-moslavačke županije. Kroz međusobnu suradnju, korisnici i volonteri naslikali su jesenske slike na platnu. Rad u paru omogućio je interakciju, poticanje komunikacije i senzibiliteta prema osobama sa smanjenjem vida.

Učenice i učenici redovnih i posebnih razrednih odjeljenja popovačke OŠ Zorke Sever proveli su nastavni dan tijekom kojeg su zajedno učili, igrali se i sudjelovali u radionicama. **Uključivanje učenika s teškoćama u razvoju** u interakciju s drugima nije samo pitanje promicanja različitosti, već je ono put prema poticanju istinski uključivog društva.

Društvene stigme i stereotipi mogu izgraditi nevidljive zidove za **osobe s intelektualnim teškoćama**, a komunikacijski izazovi i nedostatak razumijevanja često izoliraju od ostatka društva. Volonterska akcija čitanja priča i kreativnog izražavanja sisačke Srednje škole Viktorovac bavila se upravo ovim problemom. Kreativnost je stvorila most između volonterki i korisnika Udruge osoba s intelektualnim teškoćama grada Siska.

Nastavne pripreme za provođenje navedenih volonterskih akcija možete pronaći u ovom priručniku, a kratke video klipove akcije na YouTube kanalu ALD Sisak. Druge primjere volonterskih aktivnosti u školi i izvan škole možete pronaći na mrežnoj stranici Platforme za razvoj školskog volontiranja pod Resursi.

6. Nastavne pripreme za provođenje volonterskih akcija na teme socijalne pravde

*Izmamiti osmjeh od samo jedne osobe može promijeniti svijet
možda ne cijeli svijet, ali zato njihov svijet.
- Nepoznat autor*

Ove nastavne pripreme rezultat su provedenih volonterskih akcija školskih volonterskih klubova škola članica Platforme za razvoj školskog volontiranja, a koje su opisane u 5. poglavlju ovog priručnika. U nastavnim pripremama obrađuju se teme: financijsko opismenjavanje osoba starije dobi i podizanje svijesti o pravima potrošača, poticanje međugeneracijske suradnje, senzibilizacija mladih za prepreke s kojima se suočavaju osobe s oštećenjem sluha, upoznavanje s potrebama i pravima djece i mladih s invaliditetom, senzibilizacija mladih za probleme s kojima se suočavaju slijepe i slabovidne osobe, razvoj empatije kod učenika prema vršnjacima s teškoćama u razvoju i učenje o različitostima u svojoj zajednici te upoznavanje i senzibilizacija prema potrebama odraslih osoba s teškoćama u razvoju.

Volonterska akcija: Financijska pismenost za umirovljenike

Cilj:	Financijsko opismenjavanje osoba starije dobi i podizanje svijesti o pravima potrošača.
Vrijeme:	2 školska sata priprema 90 minuta provedba
Uzrast:	učenici 3. i 4. razreda srednje škole
Veličina grupe:	4+ učenika, 8+ sudionika akcije
Ishodi:	<p>Za učenike:</p> <ul style="list-style-type: none"> - razvijaju empatiju i razumijevanje prema osobama starije životne dobi - razvijaju pozitivan stav prema socijalno ugroženim i društveno isključenim skupinama ljudi - prepoznaju potrebe osoba starije životne dobi - prepoznaju problem i načine financijskih prevara - mogu nabrojati i razumjeti prava potrošača - mogu izraditi edukativne materijale koristeći digitalne alate <p>Za sudionike:</p> <ul style="list-style-type: none"> - prepoznaju i razumiju načine financijskih prevara - razumiju i informirani su o pravima potrošača - informirani su o prednostima i rizicima internetskog plaćanja
Oblici i metode rada:	Frontalno, individualni i grupni rad Metoda razgovora Metoda izlaganja
Materijal i oprema:	projektor, platno za projekciju, prezentacija, edukativni listići

Opis volonterske akcije:

Priprema

Članovi školskog volonterskog kluba zajedno sa školskim koordinatoricama volontera razgovaraju o potrebama i problemima s kojima se suočavaju starije osobe. Dogovaraju volonterske akcije i dijele obveze za pripremu i provedbu akcije. Prilikom izrade materijala za volontersku akciju vodi se računa da budu prilagođeni osobama starije životne dobi, s povećanim fontom i kratkim i razumljivim informacijama. Prilikom izvođenja prezentacije vodi se računa da se izražavaju jasno, dovoljno glasno i tempom koji je prilagođen sudionicima. Također, vodi se računa da sudionici aktivno sudjeluju u aktivnostima koje su prilagođene njihovoj dobi.

Provedba

1. Predstavljanje i upoznavanje sudionika i učenika.
2. Uvod u temu

Učenici postavljaju pet pitanja na koja sudionici odgovaraju krećući se kroz prostor. Odgovor DA – jedna strana prostorije; odgovor NE – druga strana prostorije (tzv. barometar stavova). Nakon svakog pitanja slijedi kraća rasprava o odgovorima sudionika, a tijekom koje mogu promijeniti strane, odnosno svoj odgovor.

Prijedlog pitanja:

- a) Primili ste telefonski poziv. Osoba s druge strane predstavi se kao djelatnik vaše banke te vas zbog potencijalne opasnosti od krađe vaših osobnih podataka, zatraži broj računa vaše kreditne kartice i PIN. Biste li joj dali tražene podatke?
- b) Primili ste e-mail s adrese hrvatska@mirovinsko-hr.com. U e-mailu se navodi kako ste ostvarili pravo na jednokratnu novčanu pomoć te sadrži poveznicu na obrazac u kojem morate ostaviti broj svoje kartice, datum do kada vrijedi vaša kartica te kontrolni broj. Biste li ispunili obrazac?
- c) Primili ste telefonski poziv te se osoba s druge strane predstavi kao djelatnik banke koji zbog česte pojave lažnih novčanica provjerava ispravnost novčanica. Osoba zatraži da novčanice koje imate stavite u vrećicu te vas obavještava kako će po iste doći u roku od sat vremena kako bi preuzeli novčanice i provjerili ispravnost istih. Biste li postupili kako je osoba od vas tražila?
- d) U omotnici na kućnu adresu dobili ste pismo u kojem piše da morate platiti razliku poreza. U pismu se navode podaci za uplatu te iznos koji morate uplatiti. Biste li platili iznos koji se od vas traži?
- e) Na kućnu adresu dolazi vam osoba koja se predstavlja kao službenik Hrvatskog zavoda za mirovinsko osiguranje i tvrdi da niste regulirali svoj status u zdravstvenom osiguranju te zbog toga nemate pravo na zdravstvenu zaštitu. Osoba vam objašnjava da ste dužni 100,00 eura te ćete tek nakon uplate moći ponovno koristiti uslugu zdravstvenog osiguranja. Biste li osobi dali novac?

3. Nakon uvodne vježbe, učenici pokazuju edukativni video „Kako zaštititi svoj novac“ na temu financijskih prevara. Nakon videa, učenici razgovaraju sa sudionicima vodeći se sljedećim pitanjima:

- Što biste izdvojili kao glavne poruke videozapisa?
- Jeste li se ikada susreli s nekim oblikom financijske prevare? Ako da, kojim? Ako ne, možete li navesti neke primjere za koje ste čuli?
- Uzimate li uvijek račun nakon kupnje i provjeravate li koji se proizvodi na računu nalaze i koja cijena je naplaćena?

4. Prezentacija: Financijska pismenost i prava potrošača

Učenice objašnjavaju: nastanak zaštite potrošača, temeljna prava potrošača, Zakon o zaštiti potrošača, postupci kada su nam prava prekršena, odgovorno trošenje novca i dijeljenje osobnih podataka s trećim osobama.

Nakon prezentacije, učenici prikazuju kviz koji sadrži sažetak glavnih poruka zaštite od financijskih prevara. Sudionici ga rješavaju skupno u plenumu.

Na kraju učenici podijele letke koje su pripremili s osnovnim informacijama s prezentacije.

5. *Evaluacija* – na kraju akcije, učenici pitaju sudionike da podijele svoje dojmove s aktivnosti.

Zapažanja (savjeti) za nastavnike:	Volonterska akcija ovog tipa je korisna za učenike ekonomskog smjera. Produbljuju nastavno gradivo i vježbaju povezivanje informacija iz različitih predmeta te samostalan pronalazak informacija.
Pripremile:	Anamaria Titijevski Vidović i Branka Ljepoja
Naziv škole:	Srednja škola Ivana Trnskoga Hrvatska Kostajnica

Volonterska akcija: Zaigramo zajedno za uključivost

Cilj:	Poticanje međugeneracijske suradnje kroz igranje društvenih igara s osobama starije životne dobi.
Vrijeme:	2 školska sata priprema 60 minuta provedba
Uzrast:	Učenici od 1. do 4. razreda srednje škole
Veličina grupe:	5+ učenika, 5+ sudionika akcije
Ishodi:	Za učenike: - razvijaju empatiju prema osobama starije životne dobi - razvijaju pozitivan stav prema socijalno ugroženim i društveno isključenim skupinama ljudi - prepoznaju potrebe osoba starije životne dobi Za sudionike: - ojačat će kognitivne sposobnosti - poboljšavaju pažnju i koncentraciju, pamćenje, koordinaciju i vizualno-motoričku spretnost
Oblici i metode rada:	Frontalno, individualni i grupni rad Metoda razgovora, demonstracije, pisanja i oblikovanja.
Materijal i oprema:	društvene igre: Dixit, 5 minuta, Čovječe ne ljuti se, Bingo, Karte za igru računalo, pisač, papir

Opis volonterske akcije:

Priprema

Školske koordinatorice volontera provode kratku edukaciju učenika koji sudjeluju u volonterskoj akciji o pravima i potrebama osoba starije životne dobi. Razgovaraju s učenicima o osobama starije životne dobi iz njihove bliže okoline kako bi uočili potrebe starijih ljudi. U razgovoru ih pripremaju za upoznavanje s korisnicima obiteljskog doma za starije osobe u kojem se održava volonterska akcija. Opisuju njihovu dob, dnevnu rutinu, interese, mogućnosti te potrebu dijaloškog druženja.

Učenici prije same provedbe pripremaju i oblikuju zahvalnicu u programu po vlastitom odabiru. S konačnom inačicom moraju biti suglasni svi koji su sudjelovali u izradi.

Na temelju informacija dobivenih tijekom prve pripreme aktivnosti, učenici odabiru društvene igre prilagođene potrebama i interesima korisnika. Broj sudionika u aktivnosti može biti fleksibilan, ne smije dugo trajati, a fizička komponenta ne smije biti zahtjevna.

Provedba

1. Organizacija prostora

Predviđen prostor je dnevni boravak koji je korisnicima dobro poznat i u kojemu rado borave, a raspored stolova i stolica oblikuje se prema broju i interesima korisnika.

2. Predstavljanje i upoznavanje sudionika i učenika.

3. Motivacija korisnika za uključivanje u radionicu društvenih igara

Svaki će učenik usmeno predstaviti društvenu igru, objasniti pravila i princip igre, ako nisu od ranije upoznati s igrom. Istaknut će se mogućnost zamjene društvene igre, ako korisnici ne budu željeli nastaviti.

4. Igranje društvenih igara

Učenici se raspoređuju sa zainteresiranim korisnicima po već pripremljenom prostoru, pomažu im u dolasku ako je potrebno, dijele potrebne rekvizite i materijale. Učenici i korisnici igraju različite društvene igre u timovima i parovima (miješano učenici i korisnici). Tijekom igranja društvenih igara, učenici potiču razgovor s korisnicima o različitim temama; od igara koje imaju, njihovom interesima, životu, načinu provođenja vremena i slično.

5. *Evaluacija* - na kraju akcije, učenici pitaju korisnike da podijele svoje dojmove s aktivnosti. Nakon toga, učenici dijele zahvalnice korisnicima za sudjelovanje u volonterskoj akciji.

6. Pospremanje prostora nakon održavanja volonterske akcije

Učenici vraćaju izgled dnevnog boravka u prvobitno stanje.

Zapažanja (savjeti) za nastavnike:	Kada je moguće, broj učenika koji sudjeluju u volonterskoj akciji je približan broju sudionika akcije jer je starijim osobama potrebna dodatna podrška u kretanju i igranju društvenih igara.
---	---

Pripremile:	Tatjana Vrbanac Kezele, Ljerka Iharoš i Jasmina Sukalić
Naziv škole:	Srednja škola Glina

Volonterska akcija: Čujemo srcem

Tema:	Senzibilizacija mladih za prepreke s kojima se suočavaju osobe s teškoćama te upoznavanje s hrvatskim znakovnim jezikom.
Vrijeme:	1 školski sat priprema 1 nastavni dan provedba akcije
Uzrast:	učenici od 5. do 8. razreda osnovne škole
Veličina grupe:	5+ učenika, 5+ sudionika akcije
Ishodi:	<ul style="list-style-type: none"> - razumiju potrebe i prepreke s kojima se susreću osobe oštećenog sluha - razvijaju empatiju prema osobama oštećenog sluha - savladavaju desetak osnovnih pojmova znakovnog jezika - razvijaju organizacijske vještine - razvijaju prezentacijske vještine
Oblici i metode rada:	Frontalno, individualni i grupni rad Metoda razgovora, demonstracija
Materijal i oprema:	Hamer papir, flomasteri, pisač, prijenosno računalo, projekcijsko platno, plasti-fikator i folije, mobitel, kamera, zvučnici
Opis volonterske akcije:	<p>Priprema Školske koordinatorice volontera pripremaju učenike za volontersku akciju, razgovarajući o njihovim iskustvima s osobama oštećenog sluha te o načinu komunikacije tijekom provedbe akcije. Dogovara se tijek volonterske akcije, podjela zaduženja te potrebni materijal.</p> <p>Provedba 1. <i>Organizacija prostora</i> Volonterska akcija se provodi u prostoru škole. Učenici oblikuju prostor prema broju sudionika. Pripremaju materijal potreban za izradu plakata i stolove na kojima će se plakati izrađivati.</p> <p>2. <i>Predstavljanje i upoznavanje sudionika i učenika.</i></p> <p>3. <i>Uvod u temu</i> Članovi udruge gluhih i nagluhih predstavljaju rad svoje udruge. Razgovaraju s učenicima te kroz taj razgovor učenici detektiraju najčešće probleme s kojima se susreću osobe s oštećenjem sluha u svakodnevnom životu. Učenici koriste slušalice kao pomagalo u osobnom doživljaju prepreka s kojima se susreću osobe oštećenog sluha.</p> <p>4. <i>Predstavljanje znakovnog jezika</i> Prevoditeljica za znakovni jezik predstavlja hrvatski znakovni jezik i s učenicima vježba desetak znakovnih pojmova. Jedna skupina učenika izrađuje plakat na temu prepreka s kojima se susreću osobe oštećenog sluha. Druga skupina učenika izrađuje plastificirane slike naučenih desetak pojmova znakovnog jezika. Slike se izrađuju na način da jedan dio učenika pokazuje znakovne pojmove, a drugi dio učenika ih fotografira dok pokazuju znakovne pojmove. Fotografije se ispisuju i plastificiraju.</p> <p>Jedan učenik kamerom snima videozapise o učenju znakovnog jezika i izradi plakata te zatim izrađuje kratki film.</p> <p>5. <i>Demonstracija naučenog učenika škole</i> Učenici u hodniku škole izrađuju štand od plakata i projiciraju kratki film snimljen tijekom radionice. Učenici volonteri demonstriraju svojim kolegama znakovni jezik koji su naučili te im daju primjere gdje ga mogu primijeniti. Po završetku demonstracije, plakat s naučenim znakovnim jezikom ostaje izložen u hodniku škole.</p> <p>6. <i>Evaluacija</i> Na kraju akcije, školske koordinatorice volontera razgovaraju s učenicima o njihovom doživljaju volonterske akcije te ih potiču da daju prijedloge za poboljšanje.</p>
Zapažanja (savjeti) za nastavnike:	Za provedbu volonterske akcije potrebno je najmanje 5 učenika. Optimalno je sudjelovanje do 5 članova udruge gluhih i nagluhih osoba.
Pripremile:	Jasna Anušić i Ines Kosturin
Naziv škole:	Osnovna škola Mate Lovraka Petrinja

Na sljedećem sastanku školskog volonterskog kluba školske koordinatore volontera pripremaju učenike za volontersku akciju kroz predavanje na temu solidarnosti u lokalnoj zajednici, stavljajući naglasak na pojmove empatije, altruizma i solidarnosti. Nakon predavanja, predstavnik udruge u kojoj se provodi akcija upućuje učenike o radu udruge, karakteristikama njihovih korisnika, problemima s kojima se susreću i važnosti rada udruge u lokalnoj zajednici. Učenici dogovaraju način provođenja akcije i potreban radni materijal.

Provedba:

1. Predstavljanje i upoznavanje sudionika i učenika

Učenici i školske koordinatore volontera dolaze u udugu gdje ih predstavnici udruge upućuju u radne zadatke. Osnovni zadatak je uređenje vanjskog prostora za terapijsko jahanje (manjež) koji je stradao u poplavi. Predstavnici udruge pokazuju način skidanja oštećene boje, pripremu ograde manježa za nanos nove boje te način nanošenje nove boje.

2. Obnova manježa

Učenici zajedno s predstavnicima udruge i školskim koordinatore volontera uređuju ogradu manježa sukladno dodijeljenim zadacima. Uređenje manježa traje 4 školska sata. Po završetku posla, učenici i ostali sudionici volonterske akcije zajednički procjenjuju odrađeni posao kroz druženje i osvježanje.

3. Evaluacija i promocija volonterske akcije

Na sljedećem sastanku školskog volonterskog kluba školske koordinatore volontera facilitiraju razgovor s učenicima o provedenoj volonterskoj akciji – rezultate akcije, preporuke za organiziranje drugih volonterskih akcija te načina promocije djelovanja školskog volonterskog kluba. Učenici izrađuju plakat o provedenoj volonterskoj akciji i postavljaju ga u prostor volonterskog kluba u školi. Izrađuju i postavljaju objavu s fotografijama na mrežnu stranicu škole i društvene mreže škole i volonterskog kluba.

Zapažanja (savjeti) za nastavnike:	Dani provedbe ove aktivnosti, s obzirom na njezin obim, ne moraju se odvijati uzastopno tijekom predviđena četiri dana. Moguće je podijeliti provedbu koraka akcije tijekom dva ili više tjedana, ovisno o organizaciji rada škole.
Pripremile:	Nataša Perković
Naziv škole:	Strukovna škola Sisak

Volonterska akcija: Spretne ruke rješavaju muke

Cilj:	Upoznavanje s potrebama i pravima djece i mladih s invaliditetom kroz uređenje prostora za terapijsko jahanje.
Vrijeme:	4 radna dana
Uzrast:	Učenici od 1. do 4. razreda srednje škole
Veličina grupe:	10+ učenika
Ishodi:	Za učenike: - prepoznaju rad udruge koja pruža usluge djeci i mladima s teškoćama - upoznaju se s načinima na koji se mogu uključiti u rad udruge koja radi s ranjivom skupinom djece i mladima - razumiju svrhu terapijskog jahanja - razumiju pojmove solidarnosti i empatije
Oblici i metode rada:	Frontalni i terensko-praktični rad
Materijal i oprema:	prijenosno računalo, projektor, papir, hamer papir, flomasteri, vanjska vodena boja za drvo, zaštitne rukavice, kistovi, brusni papir
Opis volonterske akcije:	
Priprema Na sastanku školskog volonterskog kluba učenici i školske koordinatore volontera dogovaraju temu volonterske akcije. Raspravljaju o načinima pomoći ranjivim skupinama u zajednici i mapiraju udruge u zajednici. Zajednički odlučuju pomoći udruzi koja provodi terapijsko jahanje u oporavku nakon poplave koja je uništila prostore udruge i vanjski prostor u kojem se provodi terapijsko jahanje djece i mladih s invaliditetom. Dogovaraju zadatke u pripremi akcije, potrebe učenika za provođenje akcije i kontaktiranje udruge.	

Volonterska akcija: Osloni se na mene

Tema:	Senzibilizacija mladih za probleme s kojima se suočavaju slijepi i slabovidne osobe kroz likovni izričaj.
Vrijeme:	1 školski sat priprema 90 minuta provedba akcije
Uzrast:	učenici od 5. do 8. razreda osnovne škole
Veličina grupe:	5+ učenika, 5+ sudionika akcije
Ishodi:	- razumiju potrebe i prepreke s kojima se susreću slijepi i slabovidne osobe - razvijaju empatiju prema slijepim i slabovidnim osobama - uče način komunikacije sa slijepim osobama
Oblici i metode rada:	Frontalni rad, usmeno izlaganje, praktični rad, metoda razgovora, rad u skupinama, rad u paru, metoda demonstracije, metoda istraživanja, vođenje i usmjeravanje, terenska nastava
Materijal i oprema:	slikarska platna na okviru, pik traka, kistovi, šablone, akrilne boje

Opis volonterske akcije:

Priprema

Školske mentorice pripremaju učenike za volontersku akciju razgovarajući o njihovim iskustvima u ranijim druženjima s članovima udruge slijepih i slabovidnih osoba. Dogovaraju volontersku akciju u suradnji s drugom te potrebni radni materijal i tijekom akcije.

Provedba

1. Predstavljanje i upoznavanje sudionika i učenika

Učenici sa školskim mentoricama dolaze u prostor udruge gdje se upoznaju s članovima. Edukatorica udruge upoznaje učenike s radnim prostorom udruge te održava demonstraciju pomagala za slijepi objašnjavajući njihovu svrhu u savladavanju prepreka u svakodnevnom životu.

2. Timsko slikanje

Formiraju se parovi koji se sastoje od jednog učenika i jednog slijepog ili slabovidnog člana udruge. Svaki par slika jednu zajedničku sliku motiva po dogovoru. Učenici svaki za svoj tim pripremaju boje, kistove i platna na koja će se slikati. Zadatak učenika je pomoć članovima udruge u odabiru boja, usmjeravanje da opipom odrede veličinu i oblik platna te gdje trebaju proći kistom po platnu. Tijekom slikanja u paru, potiče se razgovor između učenika i članova udruge. Po završetku slikanja, svaki par potpisuje sliku na dnu platna. Na kraju volonterske akcije, svaki par fotografira se sa svojom slikom. Zajedničko slikanje traje 90 minuta, nakon čega slijedi druženje uz osvježanje.

3. *Evaluacija* - na kraju akcije, školske mentorice razgovaraju s učenicima o njihovom doživljaju volonterske akcije te ih potiču da daju prijedloge za poboljšanje.

Zapažanja (savjeti) za nastavnike:	Prijedlog za promociju rezultata volonterske akcije je organiziranje izložbe nastalih slika u hodniku škole, primjerice povodom obilježavanja prigodnog datuma, kao što je Međunarodni dan osoba s invaliditetom (3.12.). Na otvorenje izložbe pozvati članove udruge slijepih i slabovidnih osoba koji su izrađivali slike s učenicima. Tijekom otvorenja izložbe predstaviti tijekom volonterske akcije koja je prethodila, kao i što su učenici naučili o načinima na koje se mogu podržati slijepi i slabovidne osobe da ostvare svoje potencijale.
Pripremile:	Tanja Peronja Begić i Magdalena Cvek Brnad
Naziv škole:	Osnovna škola „Budaševo-Topolovac-Gušće“, Sisak

Volonterska akcija: Hodaj u mojim cipelama

Cilj:	Razvoj empatije kod učenika prema vršnjacima s teškoćama u razvoju te učenje o različitostima u svojoj zajednici.
Vrijeme:	4 školska sata priprema 3 školska sata provedba 1 školski sat evaluacija akcije
Uzrast:	učenici od 5. do 8. razreda osnovne škole
Veličina grupe:	do 20 učenika volontera, do 20 sudionika akcije
Ishodi:	Za učenike volontere i sudionike: - razvijaju empatiju - razumiju različite potrebe u školskoj zajednici
Oblici i metode rada:	Individualni rad, razgovor, poučavanje, tematska diskusija
Materijal i oprema:	Listići s emotikonima, listići s pitanjima, evaluacijski listić, pisač, prijenosno računalo, papir, olovke.

Opis volonterske akcije:

Priprema

Tijekom dva školska sata voditeljica školska mentorica priprema članove školskog volonterskog kluba za odlazak u posebne razredne odjele i odgojno-obrazovne skupine škole. Učenici se upoznaju s teškoćama i problemima s kojima se susreću učenici koji pohađaju posebne razrede. Učenici imaju mogućnost postavljanja pitanja. Na idući sastanak dolaze učenici koji se dobrovoljno javljaju za sudjelovanje na volonterskoj akciji. Školska mentorica priprema učenike kako bi tijekom volonterske akcije mogli pomoći uključivanje učenicima iz posebnih odjela u planirane aktivnosti.

Provedba

1. Predstavljanje i upoznavanje s prostorom

Učenici sa školskom mentoricom dolaze u posebne razred i odgojno-obrazovne skupine. Učitelji/rehabilitatori upoznaju učenike sa svojim razredima.

2. Priprema aktivnosti

Učenicima se dijele u tri skupine. Prva skupina posjećuje jedan od razreda i sudjeluju na satu. Sudjelujući na satu, učenici dobivaju uvid o provedbi nastave vršnjaka koji pohađaju istu školu te o načinima poučavanja nastavnog sadržaja. Druga skupina sudjeluje u tjelesnim aktivnostima. Aktivnost je orijentirana na zajedničko druženje i igru kroz koju imaju priliku bolje upoznati svoje vršnjake i ostvariti komunikaciju. Treća skupina sudjeluje u radionici o empatiji. Skupine se izmjenjuju tako da svi učenici mogu sudjelovati u sve tri aktivnosti.

3. Radionica o empatiji, naziva „Emocije“

Školska mentorica i učenici volonteri se predstavljaju. Nakon toga predstavljaju se učitelji rehabilitatori i njihovi učenici. Školska mentorica predstavlja današnju radionicu koju facilitira.

- Učenicima postavlja pitanje „Kako si?“.

Na stolu ispred njih nalaze se fotografije različitih emotikona, uzimaju onaj koji najbolje opisuje odgovor na pitanje i sjedaju na svoje mjesto u krugu. Svatko objašnjava razlog odabira pojedinog emotikona.

- Pita učenike što kažu kako su kada im je dobar dan, a što kažu kada im nije dobar dan?

- Uzima lopticu i govori – bacit ću lopticu i započeti rečenicu: Sretan/na sam kada...dovršiti rečenicu. Kada se završi krug, započinje rečenicu: Tužan/na sam kada...

- Podijeli učenicima tablicu pod nazivom „Koliko je velik tvoj osjećaj“ kroz koju objašnjavaju intenzitet svojih osjećaja, npr. kolika je snaga osjećaja sreće ili tuge. Školska mentorica vodi učenike kroz njihove odgovore. Objašnjava kako kroz ove vježbe uviđamo da se ne osjećamo svi jednako i da nas različiti događaji mogu učiniti sretnima ili tužnima.

Objašnjava da će se na današnjoj radionici govoriti o osjećajima te kako ono što kažemo ili učinimo može utjecati na druge oko nas.

- Školska mentorica učenicima podijeli papire s mogućim situacijama te ih zamoli da objasne kako se osjećaju u svakoj od navedenih situacija.

- Objašnjava da je škola bitna zajednica u životu učenika. U školi smo svi različiti i potreban je trud da bismo dobro funkcionirali. Učenicima daje papir na kojem pišu sastojke recepta za sretnu školu. Popunjeni papiri se zalijepi na školsku ploču i zajedno raspravljaju. Nakon rasprave, učenici izdvoje sastojke za koje se svi slažu da su dio recepta za sretnu školu.

- Završetak radionice – na velikom papiru su ponuđeni emotikoni. Učenici zaokružuju onaj koji opisuje kako im se sviđala radionica. Nakon toga, kratko usmeno objasne dojmove i naučeno na radionici.

4. **Evaluacija** – sve skupine se okupljaju u jednu skupinu. Učenici podizanjem ili spuštanjem palca izražavaju svoje zadovoljstvo ili nezadovoljstvo danom koji su proveli u aktivnostima. Uz vođenje školske mentorice, kratko razmjenjuju iskustva i doživljaje s volonterske akcije.

5. Informiranje o volonterskoj akciji

Na sljedećem sastanku školskog volonterskog kluba učenici koji su sudjelovali na volonterskoj akciji informiraju ostale članove kluba o volonterskoj akciji. Opisuju provedene aktivnosti, što im se sviđjelo, jesu li imali nedoumice i/ili strahove, što su naučili te daju preporuke za slične ili nove volonterske aktivnosti školskog volonterskog kluba.

Zapažanja (savjeti) za nastavnike:	Potrebno je dobro učenike pripremiti za odlazak u posebne razredne odjele i odgojno-obrazovne skupine. Postoje brojni izazovi i pitanja u radu s djecom s teškoćama u razvoju. Mnogi ne znaju kako pristupiti i imaju predrasude. S učenicima je potrebno razgovarati i učiti ih prihvaćanju, razumijevanju i toleranciji.
Pripremile:	Marina Međimurec Čupić
Naziv škole:	Osnovna škola Zorke Sever, Popovača

Volonterska akcija: Pričam ti priču

Cilj:	Upoznavanje i senzibilizacija prema potrebama odraslih osoba s teškoćama u razvoju kroz čitanje priča i likovno izražavanje.
Vrijeme:	2 školska sata priprema 120 minuta provedba 60 minuta evaluacija akcije
Uzrast:	Učenici od 3. do 4. razreda srednje škole
Veličina grupe:	5+ učenika, 10+ sudionika akcije
Ishodi:	<p>Za učenike:</p> <ul style="list-style-type: none">- razvijaju empatiju prema osobama s teškoćama u razvoju- razvijaju pozitivan stav prema socijalno ugroženim i društveno isključenim skupinama ljudi- prepoznaju potrebe osoba s teškoćama u razvoju- unapređuju komunikacijske vještine <p>Za sudionike:</p> <ul style="list-style-type: none">- unapređuju komunikacijske vještine, pažnju i koncentraciju, pamćenje, koordinaciju i vizualno-motoričku spretnost
Oblici i metode rada:	Frontalno, individualni i grupni rad Metoda razgovora i oblikovanja
Materijal i oprema:	drvene bojice, bojanke, blokovi za crtanje, dječje knjige <i>*prijedlog: Litchfield, D. (2021.) Medo i klavir & Pas i violina (2021.), Zagreb: Mozaik knjiga</i>

Opis volonterske akcije:

Priprema

Školska mentorica provodi kratku edukaciju učenika koji sudjeluju u volonterskoj akciji koja služi kao priprema za rad s ciljanom skupinom i same aktivnosti. Upoznaje ih s potrebama korisnika udruge u kojoj će provesti volontersku akciju i dogovaraju metode rada, kao i tijek volonterske akcije. Na sljedećem sastanku volonterskog kluba učenici uz podršku školske mentorice razrađuju način pričanja priča iz odabranih dječjih knjiga i pripremaju pitanja kroz koja će motivirati sudionike na aktivno uključivanje. Učenici dobivaju uputu da prilikom izvođenja akcije imaju na umu da budu dovoljno jasni u svom izražavanju i da ga prilagode da bude razumljiv osoba s teškoćama u razvoju.

Provedba

1. Predstavljanje i upoznavanje sudionika i učenika

Dolaskom u prostor udruge predstavnik udruge facilitira upoznavanje između učenika, školske mentorice i sudionika (članova udruge).

2. Uvod

Učenici pokazuju dječje knjige, opisuju teme priča iz knjige te predstavljaju način rada tijekom aktivnosti. Provjeravaju da su sudionici razumjeli i potiču ih da postavljaju pitanja.

3. Čitanje i crtanje priča

Učenici čitaju priče. Nakon svake priče razgovaraju sa sudionicima o porukama iz priče (osobni uspjeh, iskreno prijateljstvo, ljubav).

Uz unaprijed pripremljena pitanja koja se odnose na teme priča, potiču sudionike na aktivno sudjelovanje, razmišljanje o likovima i poukama priča.

Nakon čitanja priča, učenice zajedno s korisnicima crtaju likove iz priča. Za one koji preferiraju druge oblike izražavanja, pripremljene su bojanke sa životinjama. Ova kreativna aktivnost pruža priliku za izražavanje i stvaranje osiguravajući inkluzivno iskustvo za sve sudionike. Sudionici predstavljaju svoje crteže uz pomoć učenika. Svi crteži budu pohvaljeni.

4. **Završetak** – učenici razgovaraju sa sudionicima o provedenim aktivnostima prikupljajući povratne informacije o njihovom iskustvu. Pitaju ih koje bi aktivnost željeli da se provode u budućim volonterskim akcijama. Ovaj korak podržava kontinuitet inicijativa prilagođenih potrebama zajednice.

5. **Evaluacija volonterske akcije** – školska mentorica i učenici odlaze u izdvojeni prostor u kojem razgovaraju s učenicima o njihovom iskustvu sudjelovanja u volonterskoj akciji; kako im je bilo, što su naučili, kako su komunicirali sa sudionicima, imaju li prijedloge i/ili preporuke za nove ili slične volonterske akcije.

Zapažanja (savjeti) za nastavnike:	Učenike treba dobro pripremiti na postavljanje pitanja. Treba imati na umu jasnu viziju što se želi postići interaktivnom pričom kako bi se kasnije kroz razgovor moglo ocijeniti je li čitanje polučilo kakve rezultate, odnosno jesu li se korisnici opustili u odnosu prema novim ljudima. Ovakav tip volonterske aktivnosti je vježba za budući profesionalni rad učenika koji se školuju u nekom od medicinskih smjerova. Učenici imaju priliku osvijestiti da će u svom budućem zanimanju imati kontakt s osobama koje imaju otežanu komunikaciju te im daje uvid u neke od pristupa pacijentima, a kako bi mogli obaviti svoj posao, odnosno pomoći u saniranju zdravstvene situacije zbog koje je osoba potražila pomoć.
Pripremile:	Karmela Gajić
Naziv škole:	Srednja škola Viktorovac, Sisak

7. Norveška praksa provedbe građanskog odgoja u školama

*Ograničenja postoje samo u našim umovima.
Ako koristimo našu maštovitost,
mogućnosti postaju beskonačne.*
- Jamie Paolinetti

Vedat Sevincer
Norsensus Mediaforum

Mirna Makovac
Agencija lokalne demokracije Sisak
(prijevod s engleskog jezika)

Tijekom posljednjih nekoliko desetljeća sve je veći fokus na poticanje uključivanja djece u građanska pitanja, kako na globalnoj razini, tako i u Norveškoj. Norveška, zajedno s drugim nordijskim socijalnim državama, često je prepoznata zbog svoje vodeće uloge u prepoznavanju djece kao pojedinaca s pravima i državljanstvom. Naime, 1981. godine Norveška je postala prva zemlja na svijetu koja je imenovala Pravobranitelja za djecu i dodijelila djeci pravo suodlučivanja i to punih deset godina prije nego što je ratificirana Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta (UNCRC) (Ursin i Lyså, 2019.). Današnja Norveška pokazuje široki politički konsenzus o važnosti osiguravanja prava glasa djece i mladih u pitanjima koja ih se tiču.

Nacionalni kurikulum (Udir, 2017.) izričito navodi ciljeve obrazovanja djece i mladih o građanstvu i promicanju aktivnog sudjelovanja. Nadalje, većina državnih škola ima učenička vijeća. Pojava digitalne medijske tehnologije otvorila je nove mogućnosti i prilike za uključivanje djece u politiku. U posljednjih nekoliko godina pojavilo se nekoliko norveških platformi koje omogućuju djeci pristup vijestima, sudjelovanje u raspravama na internetu i društvenim mrežama, uključivanje u posebne dječje TV kanale i čitanje specijaliziranih novina.

Rastući entuzijazam među mladima, zajedno s brojnim mogućnostima koje pružaju vlade i lokalne vlasti, rezultirao je generacijom mladih osoba koje aktivno sudjeluju u društvenom životu. Koncept sudjelovanja djece i mladih nije nov i priznat je od 1970-ih godina. I mladi i odrasli posvećeni su poboljšanju životnih standarda u kojima sva djeca uživaju prava zaštite, opskrbe i sudjelovanja. Međutim, tek krajem 1980-ih godina djeca su postupno počela biti prepoznata kao nositelji prava prema međunarodnim zakonima. Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta (UNCRC) iz 1989., koju je Norveška ratificirala 1991. godine, dodijelila je djeci pravo sudjelovanja u odlukama koje se odnose na njih. Od tada, sudjelovanje djece igra ključnu ulogu u brojnim lokalnim zajednicama diljem Norveške.

Od rane dobi djeca u Norveškoj susreću se s modelima demokracije. Demokratske prakse integrirane su u norveške školske kurikulume kako bi se djeca upoznala s procesima donošenja odluka putem učeničkih vijeća. Nadalje, pravo djece na sudjelovanje ugrađeno je u mnoge građanske projekte i općine.

Na primjer, 2020. godine Norveška je uvela novi nacionalni kurikulum prema kojem se očekuje da će učenici iskusi demokratsko školsko društvo u praksi: „Kada se glasovi učenika čuju u školi, iskusit će kako mogu razmatrati vlastite glasove” (Ministarstvo obrazovanja i istraživanja, 2017, 2.5). Kurikulum uključuje osnovni kurikulum, objavljen 2017. godine i

proveden 2020. godine, koji pruža vrijednosti i principe za norveško obrazovanje tako što, na primjer traži veće aktivno sudjelovanje i suodlučivanje za učenike, ne samo u školskom učeničkom vijeću. već i u svakodnevnom školskom životu i praksi.

Nadalje, osnovni kurikulum uveo je tri interdisciplinarna tematska područja:

1) zdravlje i životne vještine, 2) demokracija i građanstvo i 3) održivi razvoj. Ovo je prvi put u povijesti norveških škola da nacionalni kurikulum uključuje ova tri interdisciplinarna tematska područja koja se spominju u uvodu svakog predmetnog kurikuluma i povezuju različite ciljeve kompetencija iz pojedinih predmetnih kurikuluma s namjerom da učenici vide predmetne povezanosti (Ministarstvo obrazovanja i istraživanja, 2017).

Kao odgovor na novi kurikulum 2019. godine jedna srednja škola u Norveškoj odlučila je započeti misiju razvoja i implementacije novog pedagoškog modela. Njezina težnja bila je povećati osjećaj suodlučivanja i sudjelovanja učenika u školi, lokalnoj zajednici i društvu općenito. Druga velika težnja bila je olakšati holističko, personalizirano, uključujuće, relevantno i društveno opširno učenje kroz strukturalnu reorganizaciju. U školi je bilo približno 1800 učenika i mnogi od njih pohađali su program strukovnog obrazovanja. U školi je razvijen interdisciplinarni pedagoški model prema kojem su ciljevi kompetencija organizirani prema krovnim temama. Ove teme predstavljene su učenicima kao zadatci, nazvani misije učenja, kroz koje je cilj bio potaknuti učenike da istraže relevantne sadržaje i sami odaberu odgovarajuće metode učenja. Novi model misija učenja postupno je implementiran počevši od rujna 2020. godine, nakon provedbe novog Nacionalnog kurikuluma (LK20).

Kultura volontiranja i nevladine organizacije

Povijesno gledano Norveška ima snažnu tradiciju volontiranja i građanskog angažmana.

Stoga su neprofitne i volonterske udruge imale posebnu ulogu kao posredničke demokratske strukture između individualnih građana i političkog i administrativnog sustava.

„Samarbeid mellom frivillige og kommuner: Råd og veiledning til kommuner som vil inngå samarbeid med frivillige“ (hrv. Suradnja između volontera i općina: Savjeti i smjernice za općine koje žele uspostaviti suradnju s volonterima) je izvještaj koji je 2015. godine pripremio Ministarstvo za lokalnu samoupravu i modernizaciju Norveške kako bi se razvila proaktivna strategija za promicanje suradnje između nevladinih organizacija i općina koje imaju odgovornost za vođenje škola. Izvještaj započinje sljedećim izjavama:

„Volonterske i neprofitne organizacije bile su i jesu čuvari sustava socijalne skrbi. Povijesno gledano, volonterski sektor bio je odgovoran za mnogo razvoja i inovacija, kako u fizičkom tako i u mentalnom zdravlju, brizi za djecu, u području azila i mnogim drugim područjima. Proširili su ponudu usluga za ranjive skupine za koje je javni sektor kasnije preuzeo odgovornost, te su razvili nove radne metode, često s velikim naglaskom na utjecaj korisnika i sudjelovanje lokalne zajednice. Pojava modernog socijalnog društva dovela je do proširenja područja odgovornosti javnog sektora koji se postupno proširio na područja kojima su do tada dominirale volonterske organizacije. Ipak, danas smo jednako ovisni o dobroj interakciji između države i volonterskog/neprofitnog sektora kao što smo bili prije 100 do 150 godina. Neprofitne organizacije nastavit će biti važni sudionici u suočavanju s izazovima i prilikama koje proizlaze iz demografskih i tehnoloških

razvoja. Neprofitne organizacije često se ističu kao inovativnije, bolje sposobne pružiti osobne usluge i pokrenuti nove usluge s malim resursima. Zahvaljujući svojoj jedinstvenosti mogu regrutirati volontere koji brinu i jačaju korisnikove društvene veze, te su na druge načine u interakciji s lokalnom zajednicom. Na temelju toga, vlada je pripremila akcijski plan koji ima za cilj poboljšati okvire za idealne pružatelje usluga u području zdravstva i socijalne skrbi.“

Kao što sugeriraju ove rečenice pohvale, norveška država i društvo smatraju civilno društvo prirodnim partnerom u formalnim i neformalnim uslugama, uključujući i u školama.

Politički konsenzus bez obzira na političku desnicu i ljevicu

Jedna specifična situacija u vezi s time kako političke vlasti vide suradnju nevladinih organizacija i škola u Norveškoj jest ta da sve stranke, od ljevih do konzervativnih, imaju jasnu politiku koja podržava suradnju nevladinih organizacija, škola i javnih institucija.

Nedavni izvještaj ukazao je na to da su neprofitne organizacije doprinijele vrijednostima bruto domaćeg proizvoda (BDP) od preko 50 milijardi norveških kruna (NOK). Zdravstvene i socijalne usluge, kao i obrazovanje i istraživanje, činili su otprilike 56% ukupnog bruto proizvoda sektora (isključujući neplaćeni rad).

U Norveškoj postoji preko 80.000 timova i udruga zbog čega je prosječan broj udruga po

općini visok. Polovica svih stanovnika u Norveškoj starijih od 16 godina godišnje doprinosi dobrovoljnim radom u volonterskim organizacijama. To je najviši postotak izmjeren u svijetu. Osim toga, postoji i veliki broj volonterskih aktivnosti koji se odvija izvan organizacija. Prosječni doprinos je otprilike 100.000 volonterskih sati godišnje.

Anketa o suradnji između općina i volonterskih organizacija u području obrazovanja iz 2014. godine, pokazuje da općine koje imaju svjestan odnos prema koordinaciji suradnje s volonterskim sektorom imaju više volonterskih aktivnosti.

Volontiranje u Norveškoj u brojkama

142.000 volonterskih sati godišnje ostvareno kroz nevladine organizacije

58% populacije starije od 15 godina volontiralo je u 2022. godini. Ovo je smanjenje u odnosu na vrijeme prije pandemije korona virusa.

78% populacije su članovi barem jedne organizacije, a 48% populacije su članovi barem dvije organizacije.

Volonterski rad doprinio je stvaranju vrijednosti ekvivalentne 78 milijardi norveških kruna u 2018. godini.

Izvori prihoda neprofitnih i volonterskih organizacija su 45% od kućanstava, 27% od države i 17% od općinskih i županijskih proračuna putem transfera i kupnje usluga, te 12% od drugih privatnih izvora.

Kao što je ranije spomenuto, volonterske i neprofitne organizacije bile su i jesu čuvari socijalnog sustava. Povijesno gledano, volonterski sektor bio je odgovoran za velik dio razvoja i inovacija, kako po pitanju tjelesnog i mentalnog zdravlja, okoliša i održivosti, brizi za djecu, tako i u mnogim drugim područjima.

Kao povijesno dobro uspostavljeni element društvene strukture u Norveškoj, neprofitne organizacije viđene su kao prirodni saveznik vlada i državnih institucija kako bi održale socijalni sustav funkcionirajući, bez obzira na politički spektar vladajućih stranaka.

Ovaj stupanj kulture angažmana uključuje i mlade ljude. Primjećujemo da se mnogi mladi angažiraju u društvenim inicijativama i volontiranju kroz uključivanje kao volonteri u nevladine organizacije ili kroz pokretanje vlastitih inicijativa. Čak i u školskom sustavu neke škole nude volontiranje kao izborni predmet.

Praktični primjeri

Barnas Valg (Dječji izbori)

Projekt vrijedan pažnje bio je projekt „Save the Children“ u kojem su sudjelovala djeca od petog do desetog razreda, a koji je započeo 2017. godine i još uvijek traje. U rujnu 2017. godine, Save the Children Norveška pokrenula je projekt „Barnas Valg“ (hrv. Dječji izbori), internetske parlamentarne izbore na kojima su djeca od petog do desetog razreda pozvana da glasaju za političku stranku koju žele vidjeti u vladi. Dječji izbori prethodili su nacionalnim parlamentarnim izborima u Norveškoj. Događaj nije imao posljedice za službene parlamentarne izbore. Ipak, zamišljen je kao način promicanja prava djece koja trebaju biti saslušana i shvaćena ozbiljno, s obzirom na Konvenciju UN-a o pravima djeteta, te kao prilika za djecu da uče o demokraciji i politici. Razvijeni su online edukativni resursi za „Barnas Valg“, uključujući animirane kratke filmove s Lego temama koji objašnjavaju političke koncepte, 10-epizodnu talk show emisiju s prominentnim političarima, lako dostupni pamfleti i jednodimenzionalni videozapisi koji predstavljaju političke stranke u Parlamentu. Iako su izbori i edukativni resursi bili primarno namijenjeni korištenju u školama, bili su otvoreni i javnosti putem interneta. Više od 70.000 djece je glasalo.

Nastavni program i Demensaksjonen

Akcija protiv demencije ima za cilj pomoći da se brzo i dobro započne s temom. Učenici dobivaju informacije o volonterskoj organizaciji i surađuju s njom, stječu znanja o društvenom izazovu i praktičnom zadatku koji se odnosi na pomoć pri njegovom rješavanju. Također, stječu znanja o volonterskom radu na lokalnoj i nacionalnoj razini, te na kraju, ne manje važno, doprinose važnim istraživanjima o bolesti demencije. Radeći s nastavnim programima Nacionalne udruge za javno zdravstvo, učenici stječu iskustvo u sva tri tematska područja u kurikulumu:

- održivost
- demokracija i građanstvo
- ovladavanje životom.

Program se bavi ključnim područjima u predmetu Trud za druge, s posebnim naglaskom na DOBROVOLJNOST, ODGOVORNOST i INTERAKCIJU, te pruža dobru polaznu točku za daljnje napredovanje u predmetu.

Projekt „Civic Media Engagers“ okupio je tri sveučilišta i tri nevladine organizacije iz Norveške, Finske i Rumunjske s ciljem povećanja kapaciteta i vještina organizacija mladih, osoba koje rade s mladima i odgojitelja u području medijske pismenosti za mlade, promicanja demokratskih vrijednosti i uključivosti, te povećanje građanskog angažmana mladih.

Interaktivna platforma za promicanje medijskih projekata mladih i mrežne zajednice za medijsku pismenost među odgojiteljima i osobama koje rade s mladima uključuje:

- set alata za obuku za osobe koje rade s mladima i odgojitelje
- vodič za razvoj medijskih projekata mladih za građansko sudjelovanje
- kurikulum obuke za osobe koje rade s mladima i odgojitelje
- istraživanje o medijima i građanskom angažmanu

Ungt Entreprenørskap

Riječ je o dobro uspostavljenom programu neprofitne nacionalne organizacije koja, zajedno s obrazovnim sustavom, poslovnim zajednicama i drugim akterima, radi na razvoju kreativnosti, radosti stvaralaštva i vjere u sebe kod djece i mladih, te na poticanju socijalnog poduzetništva. Organizacija surađuje sa školama i lokalnim poslovnim i industrijskim subjektima, imaju vlastite odbore i odgovornost za lokalno financiranje. Od četvrtog razreda do sveučilišta imaju različite obrazovne pakete koje provode u školama, uključujući uspostavu poslovanja, obiteljske ekonomije i financijsku pismenost.

Izborni predmet: Trud za druge (Innsats for andre)

Nedavno je Ministarstvo obrazovanja uvelo izborni predmet u školama nazvan Trud za druge. Cilj predmeta je pružiti učenicima praktično iskustvo volonterskog rada i priliku da nešto učine za druge i doprinesu zajednici. Između ostalog, predmet će doprinijeti tome da učenici postanu svjesni volonterskog rada i kako taj rad stvara vrijednost u društvu. Predmet ima dva glavna područja, planiranje i praktični rad.

Izborni predmet „Trud za druge“ pruža učenicima mogućnost da:

- steknu znanje o volonterskom radu i potrebi za volonterskim angažmanom u vlastitom lokalnom okruženju
- planiraju, provode i završe mjere za ljude koji su u potrebi
- dožive zahvalnost za trud koje čine.

Popis literature

Balaž, S. (2014), Socijalizacija djece s teškoćama u razvoju, Diplomski rad, Osijek: Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayer u Osijeku. Dostupno na: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffos:1476/datastream/PDF/view> [16. prosinca 2023.]

Barbić, D. i Lučić, A. (2018), Financijska pismenost i odgovorna potrošnja u svakodnevnom životu, Zagreb: Narodne novine

Bell, L. A. (1997), Theoretical foundations for social justice education. In M. Adams, L. Bell, & P. Griffin (Ur.), Teaching for diversity and social justice: A sourcebook (pp. 3–15). New York: Routledge

Benić, Đ., Jošić, J., Mandir, A., Režić, I. i Škare, M. (2020.), Osnove ekonomije 3 - udžbenik s dodatnim digitalnim sadržajima u trećem razredu srednje strukovne škole za zanimanje ekonomist/ekonomistica, Zagreb: Školska knjiga

CARPE DIEM udruga za poticanje i razvoj kreativnih i socijalnih potencijala djece, mladih i odraslih (2019), Volonterska školica, dostupno na: https://lda-sisak.hr/wp-content/uploads/2020/03/Prirucnik_Volonterska_skolica.pdf [14. prosinca 2023.]

DGI (2023.), Skolereformen år 2 byder på både samarbejde og udfordringer, (online), dostupno na: <https://www.dgi.dk/foreningsledelse/artikler/skolereformen-aar-2-byder-paa-baade-samarbejde-og-udfordringer> [14. prosinca 2023.]

Dnevnik.hr (2023.), U samo nekoliko sati odviše se tri gotovo identične prijevare: Na meti im je uvijek ista skupina, upozorite ih, (online), dostupno na: <https://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/tri-prijevare-u-samo-nekoliko-sati---752038.html> [14. prosinca 2023.]

Flowers, N., Sedlić B., (2014.), KOMPASITO - Priručnik o odgoju i obrazovanju djece za ljudska prava, Slavonski Brod: Europski dom Slavonski Brod. Dostupno na: <http://europski-dom-sb.hr/wp-content/uploads/kompasito-tisak.pdf> [14. prosinca 2023.]

Frivillighet Norge (2023.), dostupno na: <https://www.frivillighetnorge.no/fakta/hva-er-frivillighet> [pristupljeno: 14. prosinca 2023.]

Frivillighet Norge (2023.), Partiprogramutkast 2017-2021 (online), dostupno na: <https://www.frivillighetnorge.no/nyheter/partiprogramutkast-2017-2021/> [14. prosinca 2023.]

Gapminder (2023.) dostupno na: <https://www.gapminder.org/> [pristupljeno: 14. prosinca 2023.]

Gollob, R., Krapf, P. and Weindinger, W. (Eds.) (2011), Educating for Democracy - EDC/HRE Volume I - Background materials on democratic citizenship and human rights education for teachers. Strasbourg: Council of Europe, dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/learning-resources/-/educating-for-democracy-edc-hre-volume-i> [14. prosinca 2023.]

Gomes R. i grupa autora (2020), COMPASS - Manual for human rights education with young people, 2nd edition, Strasbourg: Council of Europe. Dostupno na: <https://rm.coe.int/compass-eng-rev-2020-web/1680a08e40> [14. prosinca 2023.]

GOOD Inicijativa za sustavno i kvalitetno uvođenje odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo u odgojno-obrazovne institucije (2023.), dostupno na: <https://goo.hr/good-inicijativa/> [pristupljeno: 14. prosinca 2023.]

Hackman, H. W. (2005) Five Essential Components for Social Justice Education, Equity & Excellence in Education, 38:2, 103-109, DOI: 10.1080/10665680590935034 [14. prosinca 2023.]

Hrvatska agencija za nadzor financijskih usluga (2023.), [pristupljeno: 14. prosinca 2023.]

Jurković Majić, O., Majić, H. i Pereković, A. (2023.), Komunikacijsko-prezentacijske vještine, Zagreb: Školska knjiga

Kadum-Bošnjak, S. (2012), Suradničko učenje, Metodčki ogledi, 19 (1), 181-199. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/94728> [16. prosinca 2023.]

Kozina, M. i Vičić-Hudorović, V. (2019.), Profesionalna komunikacija u sestinstvu - udžbenik za treći razred med. škole za zanimanje medicinska sestra opće njege / medicinski tehničar opće njege, Zagreb: Školska knjiga

Kolb, D., (2015.), Experiential Learning: Experience as the source of Learning and Development, second edition, New

York: Pearson Education. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/315793484_Experiential_Learning_Experience_as_the_source_of_Learning_and_Development_Second_Edition [16. prosinca 2023.]

Kuća ljudskih prava Zagreb i Agencija lokalne demokracije Sisak (2023.), Istraživanje o dobrim praksama i potrebama u području volontiranja i građanskog odgoja u osnovnim i srednjim školama Sisačko-moslavačke županije, dostupno na: https://lda-sisak.hr/wp-content/uploads/2024/01/Istrazivanje_volontiranje_i_gradanski_odgoj_SMZ_2023.pdf [14. prosinca 2023.]

Lukić, I., Katinić, M., Zec M. (2020.), ETIKA 1 Novi putevi, udžbenik etike u prvom razredu srednjih škola, Zagreb: Školska knjiga

Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, „Građani oprez - prijevare nad starijim osobama“, (online), dostupno na: <https://mup.gov.hr/policijske-uprave/gradjani-oprez-prijevare-nad-starijim-osobama/188381> [14. prosinca 2023.]

OTP banka (2023.), Zaštita starijih osoba od prijevara, dostupno na: <https://www.otpbanka.hr/zastita-starijih-osoba-od-prijevара-0> [14. prosinca 2023.]

Plutchik, R. (1980), Emotion: Theory, research, and experience: Vol. 1. Theories of emotion, vol. 1, New York: Academic

Pongračić, L. i Marinac, A.M., (2020), Metoda refleksije kao metoda za unapređenje odgojno-obrazovnog procesa. Časopis za odgojne i obrazovne znanosti Foo2rama, 4 (4), 91-104. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/251670> [16. prosinca 2023.]

Raužan, P. i grupa autora, (2021.), (O)drži moj korak!, Sisak: Agencija lokalne demokracije Sisak, (online), dostupno na: https://lda-sisak.hr/wp-content/uploads/2023/07/OMK_prirucnik_2021-2.pdf [pristupljeno 14. prosinca 2023.]

Salamon, L.M., (1996.), Definiranje neprofitnog sektora: Sjedinjene Američke Države, Radni dokumenti Johns Hopkins Comparative Nonprofit Sector Project, br. 18, uredili Lester M. Salamon i Helmut K. Anheier. Baltimore: Johns Hopkins Institute for Policy Studies

Skoler Norges Frivilligsentraler (2023.), dostupno na: <https://levehelelivet.frivilligsentral.no/aktivitet?skoler&Id=8463> [pristupljeno: 14. prosinca 2023.]

Srednja škola Ivana Trnskoga Hrvatska Kostajnica (2023.), Kako zaštititi svoj novac, (online), dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=9LLA93oGIC8&t=4s> [14. prosinca 2023.]

Statistics Norway (2023.), Satellite account for non-profit institutions, (online), dostupno na: <https://www.ssb.no/en/nasjonalregnskap-og-konjunkturer/nasjonalregnskap/statistikk/satellitregnskap-for-ideelle-og-frivillige-organisasjoner> [pristupljeno: 14. prosinca 2023.]

The Norwegian Directorate for Education and Training (2023.), dostupno na: <https://www.udir.no/in-english/> [pristupljeno: 14. prosinca 2023.]

United Nations (2023), dostupno na: <https://sdgs.un.org/goals> [pristupljeno: 14. prosinca 2023.]

Vijeće Europe (2023.), Introducing human rights education, (online), dostupno na: <https://www.coe.int/en/web/compass/introducing-human-rights-education> [14. prosinca 2023.]

Večernji list (2022.), Svaki treći dan neki umirovljenik je žrtva prijevare: 'Stavila sam sjekiru kod cvijeća. Nek se nađe', (online), dostupno na: <https://www.vecernji.hr/vijesti/svaki-treci-dan-neki-umirovljenik-je-zrtva-prijevare-stavila-sam-sjekiru-kod-cvijeca-nek-se-nade-1635530> [14. prosinca 2023.]

Vlada Kraljevine Norveške (2023.), Samarbeid mellom frivillige og kommuner, (online), dostupno na: https://www.regjeringen.no/contentassets/5003785a94a5487391a47a62c4dd8ca4/samarbeid_frivillige_kommuner.pdf [14. prosinca 2023.]

Volonterski centar Zagreb i Hrvatski centar za razvoj volonterstva (2021), Vodič za razvoj školske volonterske zajednice, dostupno na: <https://www.vcz.hr/wp-content/uploads/2021/07/Vodic-za-razvoj-skolske-volonterske-zajednice2.pdf> [14. prosinca 2023.]

Vuletić, G. i Stapić, M. (2013.), Kvaliteta života i doživljaj usamljenosti kod osoba starije životne dobi, časopis Klinička psihologija, 2013, 6, 45 – 61, Osijek: Filozofski fakultet, Sveučilište J. J. Strossmayer u Osijeku.

Dostupno na: <https://repositorij.unios.hr/en/islandora/object/ffos%3A2111> [16. prosinca 2023.]
Waterman, G., (2023.), The Top 5 Financial Scams Targeting Older Adults, National Council of Aging, (online), dostupno na: <https://www.ncoa.org/age-well-planner/resource/top-5-financial-scams-targeting-older-adults> [14. prosinca 2023.]

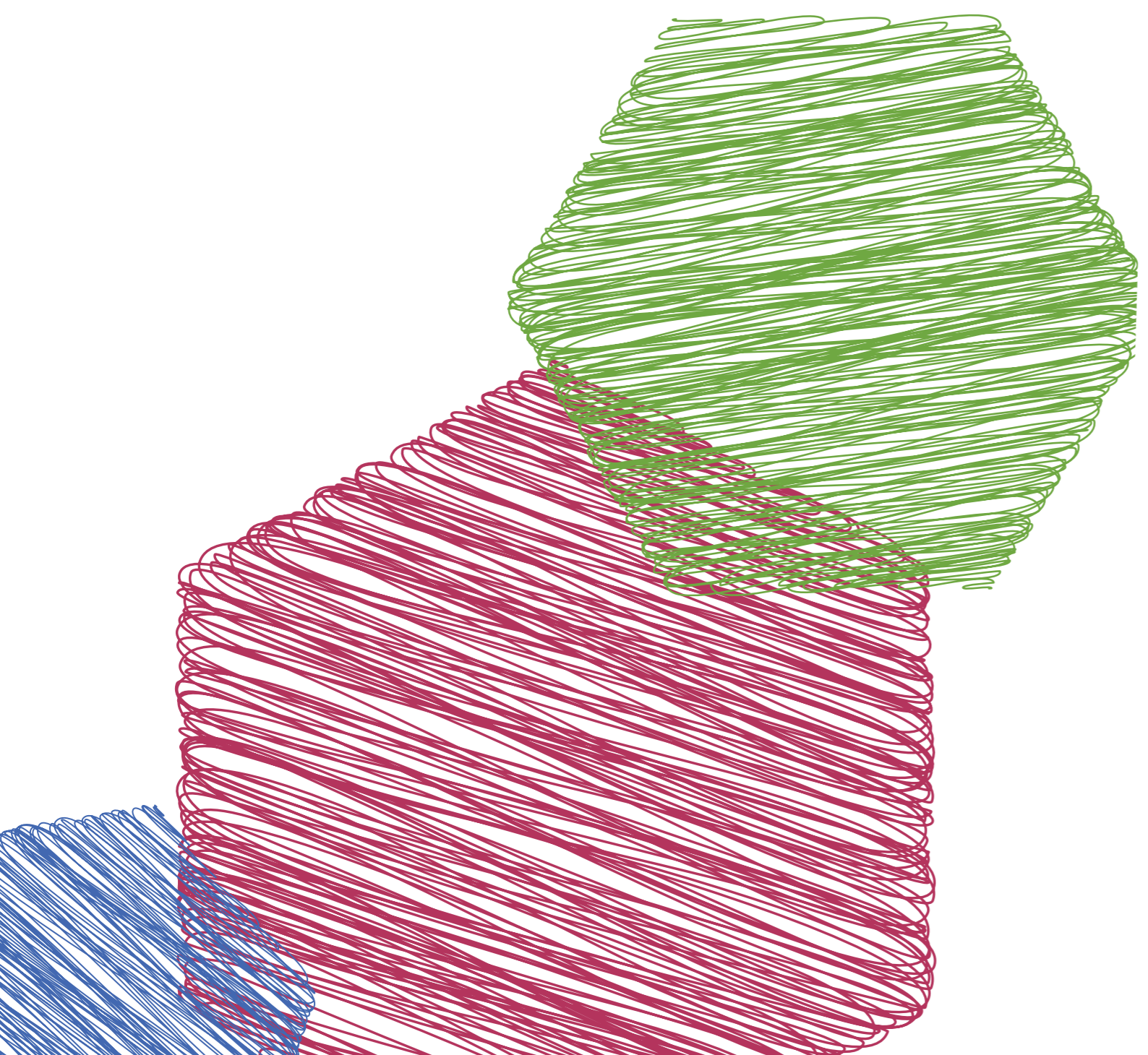
Zakon o volonterstvu (NN 58/07, 22/13, 84/21)

Zenzerović Šloser, I. (2014.), Znam, razmišljam, sudjelujem: Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanje, 2. izdanje, Zagreb: Centar za mirovne studije. Dostupno na: <https://goo.hr/wp-content/uploads/2014/04/GOO-prirucnik-za-nastavnike.pdf> [14. prosinca 2023.]

Žnidarec Čučković, A. Suradničko učenje (204.). U: Znam, razmišljam, sudjelujem: Priručnik za nastavnike: Pomoć u provedbi građanskog odgoja i obrazovanje, dostupno na: <https://goo.hr/wp-content/uploads/2014/04/GOO-prirucnik-za-nastavnike.pdf> [14. prosinca 2023.]

Bilješke

A series of horizontal dotted lines for taking notes, alternating in color between red, blue, and green.

NOSITELJICA PROJEKTA:

AGENCIJA LOKALNE DEMOKRACIJE SISAK
Local Democracy Agency Sisak

<https://lda-sisak.hr/>
<http://vcs.lda-sisak.hr/>
<https://skolskovolontiranje.lda-sisak.hr/>

PARTNERI PROJEKTA:

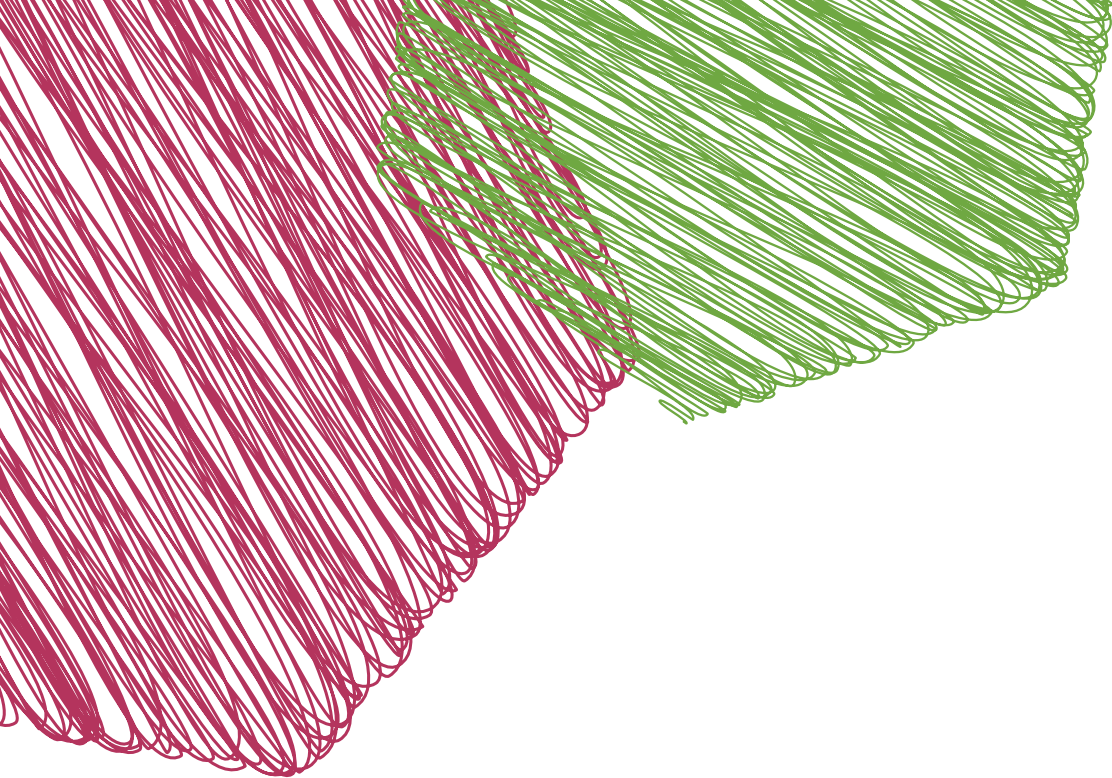
<http://ss-strukovna-sk.skole.hr/>

<https://www.kucaljudskihprava.hr/>

<https://norsensus.no/>

Za godinu dana možda ćete poželjeti da ste krenuli danas.
- Karen Lamb

